

**De natuur en geneeswijze der rotkoortsen beschouwd, en met
aanmerkingen vermeerderd over eenige verscheidenheden, verdeelingen
en geneeswijzen der koortsen in het algemeen ... / Uit het Hoogduitsch
door F. van der Breggen.**

Contributors

Hecker, August Friedrich, 1763-1811.
Breggen, F. van der.

Publication/Creation

Amsterdam : L. Van Es, 1810.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/bx2s3ztf>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

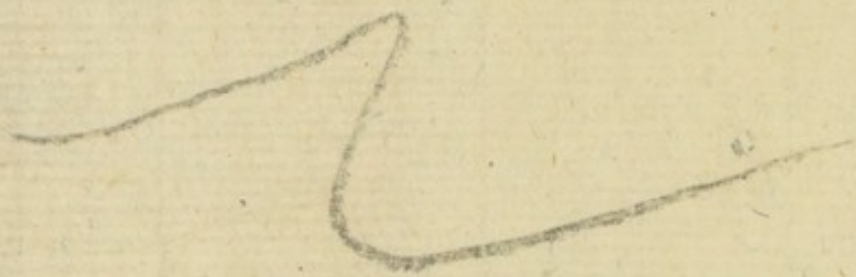
You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

**wellcome
collection**

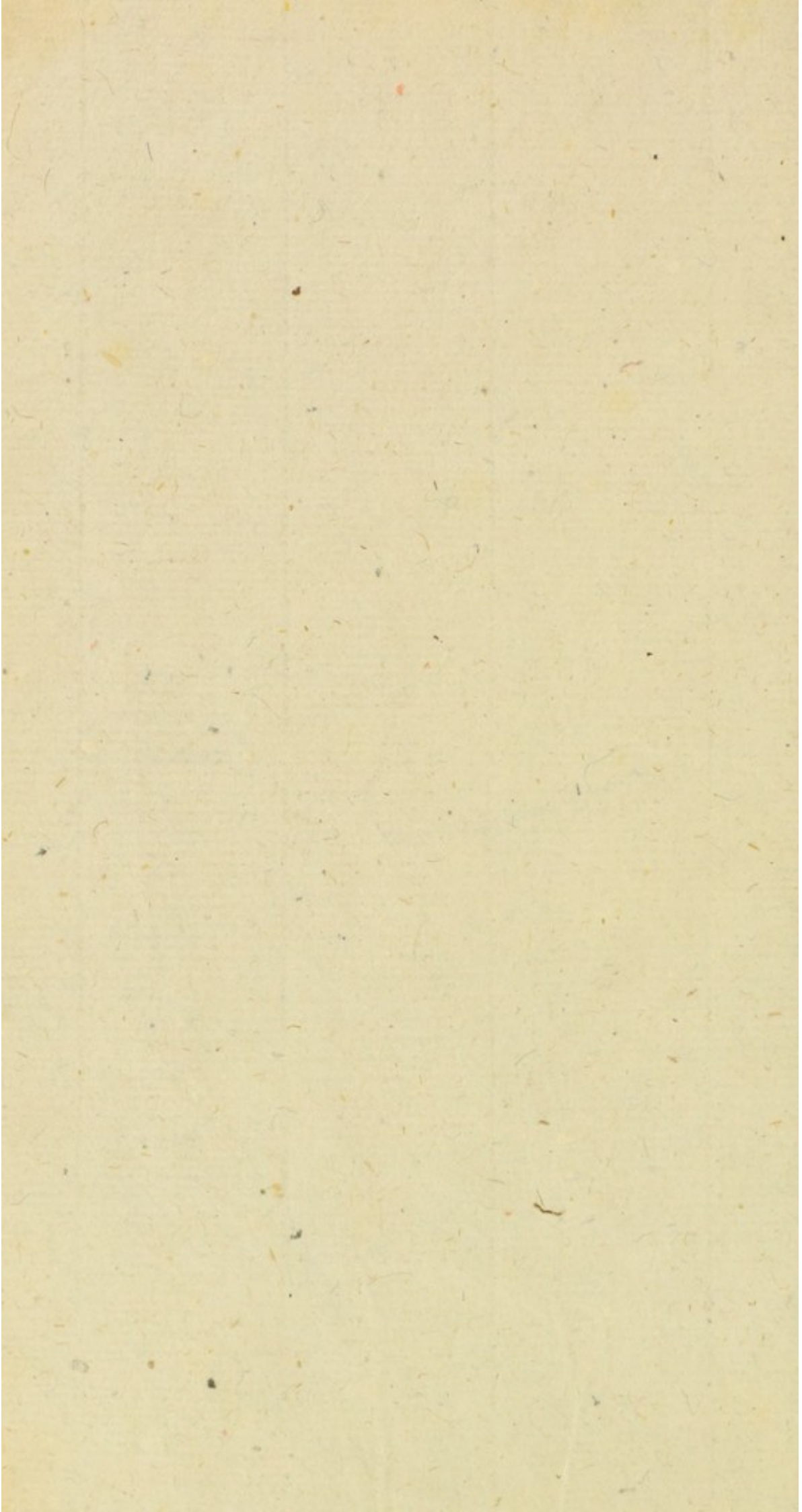
Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

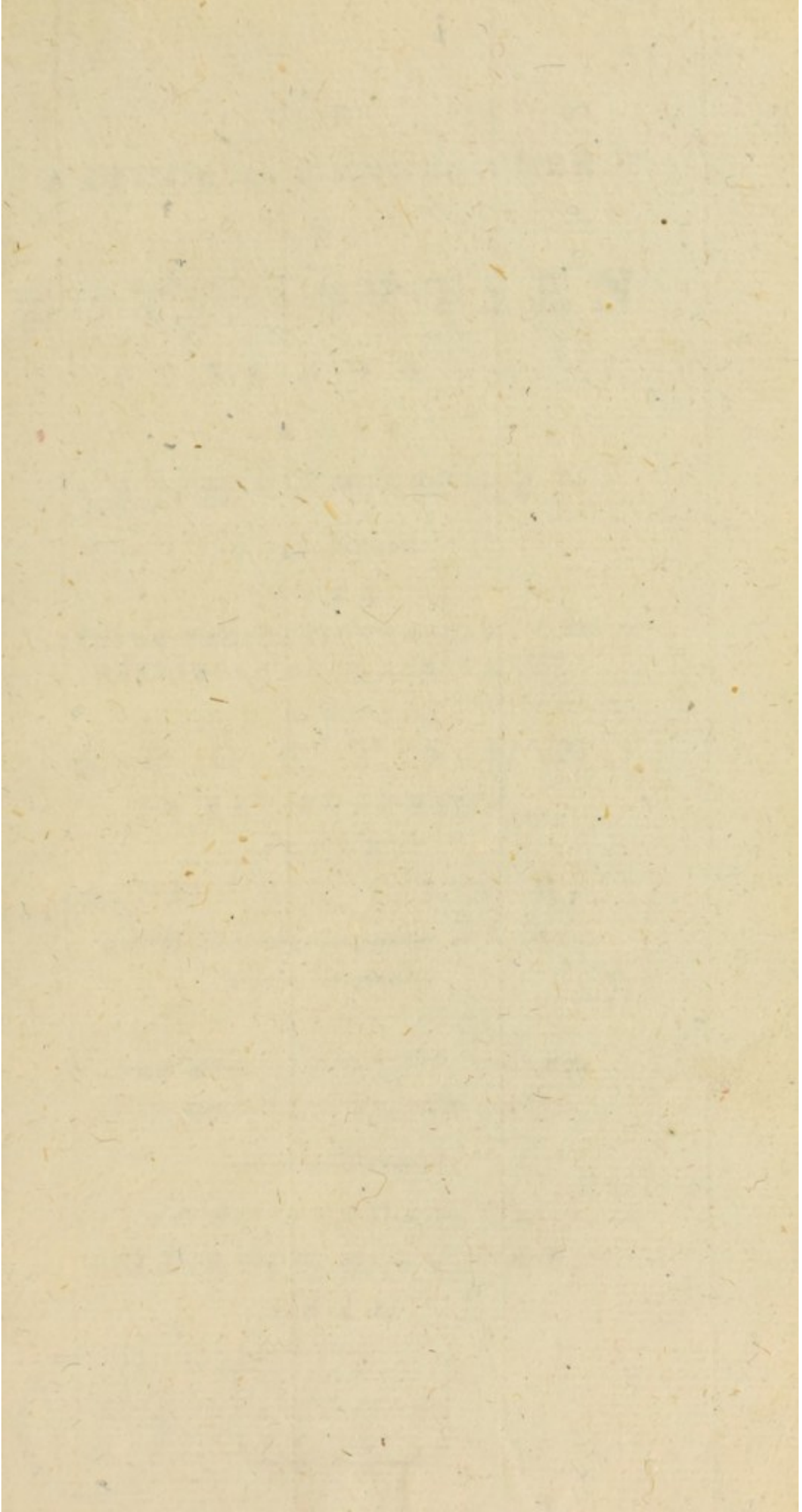
1167.

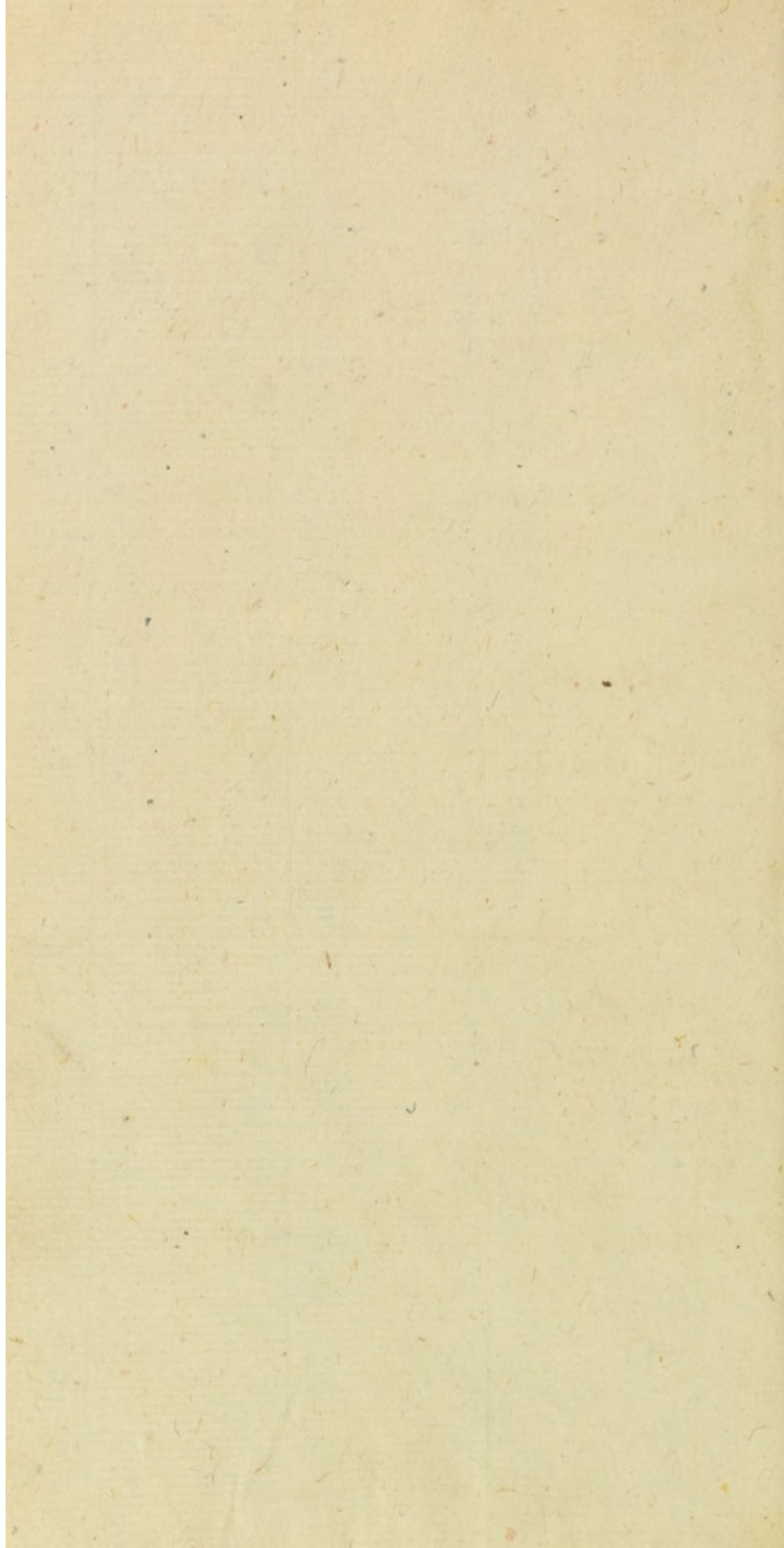
IV. 8. 137^B

Digitized by the Internet Archive
in 2016

42600

D E
NATUUR EN GENEESWIJZE
D E R
R O T K O O R T S E N
B E S C H O U W D,
E N M E T
A A N M E R K I N G E N

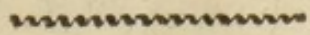
vermeerderd
O V E R
E E N I G E V E R S C H E I D E N H E D E N , V E R -
D E E L I N G E N E N G E N E E S W I J Z E N

D E R
K O O R T S E N
I N H E T A L G E M E E N ,

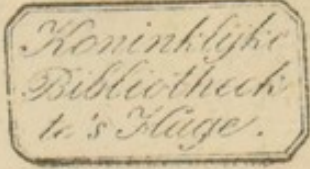
D O O R
A . F . H E C K E R ;
Koninkl. Hofraad, Hoogleeraar te Berlin.

Uit het Hoogduitsch

D O O R
F . V A N D E R B R E G G E N , C O R N Z .
Med. Doct. te Amsterdam.

T E A M S T E R D A M , B I J
L O D E W I J K V A N E S ,
1 8 1 0 .

V O O R B E R I C H T
A T T U R E N G E N E S W I J Z E

Het onderzocht en bevestigd de werking van de
D I E
Reeuwijkse del. Kalkoortel en de werking van de
Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

Kan niet het S O C I E T A T U W D
van de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

A T T U R E N G E N
de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

de werking van de Kalkoortel op de werking van de Kalkoortel.

VOORBERIGT.

Het onderzoek omtrent de natuur en de geneeswijze der Rotkoortfen, als eene met de Zenuwkoortfen naauw verwante ziekteform, kan niet dan hoogstgewigtig beschouwd worden, en het moet den Voorstanders der wetenschappelijke Geneeskunde daarom te belangrijker zijn dat een man als HECKER, die sedert twintig jaren als Schrijver, steeds het karakter van volstrekte onpartijdigheid bewaard heeft, gelijk hij elders van zichzelf, te regt, getuigd, en aan wien zulk een onderzoek zoo zeer is toevertrouwd, deze taak op zich nam; — hoedanig hij dezelve volvoerd hebbe, oordeele en beslisse de geneeskundige Lezer zelf. Mij althans is die beslissing, door de juistheid, bondigheid en uiteengezetheid van des Schrijvers denkbeelden, op overtuiging en onderzinding rustende; gemakkelijk voorgekomen, vooral daar ik op het getuigenis van eenen der bevoegste regters van onzen tijd, den verliensstelijken HUFELAND, wiens uitspraken

V O O R B E R I G T,

aangaande dit Geschrift, allervereerendst en hoogst gunstig zijn, die beslissing bouwen kon.

In deze Verhandeling word de Lezer, op onderscheidene bladzijden, naar des Schrijvers vorig geschrift OVER DE ZENUWKOORTSEN verwezen; — die verwijzing is gevolgd volgens de vertaling van dit Werkje, welks overzetting door mij, bij den Uitgever, dezes, het licht ziet, en dat zich niet minder aanprijst dan eene gelijke Verhandeling over de Zenuwkoortjen van den Hoogleeraar HUFELAND.

Dit meende ik niet ongepast, voor deze Verhandeling, te kunnen laten voorafgaan.

DE VERTALER,

OVER

OVER DE NATUUR EN DE
GENEESWIJZE

D E R

R O T K O O R T S E N ,

B E N E V E N S

A A N M E R K I N G E N

O V E R

*Eenige verscheidenheden, verdeelingen en genees-
wijzen der Koortzen, in het algemeen.*

Met de aanmerkingen en ondervinding der *Zenuwkoortzen*, welke het onderwerp eener vroeger overweging waren, zullen de beschouwingen over eene zeer naauw aanverwante ziekteform, over de *Rotkoortzen*, niet alleen zeer gevoegelijk verbonden kunnen worden, maar zij zullen juist tot derzelve verdere ontwikkeling en volkomenheid dienen, en daarmede een geheel uitmaken, waarin welligt de kiem tot menig eene onderrigting der koortzleere in onze Scholen opgesloten kan liggen.

Ik zal mij boven alles bezig houden met de *Natuur* der zoogenaamde Rotkoortfen, welke van ouds zoo tegenftrijdig was en tot heden gebleven is, zoo nauwkeurig te bepalen, als de tegenwoordige omvang onzer kennis toelaat, zonder het ontoereikende van dezelve achter ijdele woorden en redeneeringen van deze of gene partij te verbergen. De daarftelling der geheel eigendommelijke natuur der Rotkoortfen, volgens welke zij openlijk eene doorgaans bijzondere, van alle andere koortfen wezenlijk verfchillende ziekteform uitmaken, zal ons op eenen alleen juisten *Verdeelingsgrond* der gezamenlijke koortfen, tegelijk echter op de beoordeeling van menige verkeerde en ontoereikende verdeelingen derzelve brengen, welke men volgens nieuwere inzichten en wijzen van voorftelling gemaakt heeft. Eindelijk zal ik het genezingsplan dezer merkwaardige ziekte uit derzelve Natuur ontwikkelen, en eenige handelwijzen beoordeelen, welke in onze dagen als bijzonder hulprijk tegen de Rotkoortfen aangeprezen worden. Bij mijne pogingen om dit doel te bereiken, zal ik alleen eigene overtuiging en eigene ondervinding volgen; men verwacht derhalven hier geene rijkelijk met letterkunde uitgekraamde Verhandeling.

GENEESWIJZE DER ROTKOORTSEN. 3

Niet ieder onderwerp , dat hiertoe gebragt kon worden , wil ik aanroeren , veel minder uitvoerig behandelen , noch iets van datgeen herhalen , wat ik reeds voor vijftien en meerdere jaren in een afzonderlijk gefchrift , en bij zoo vele andere gelegenheden gezegd heb.

Wij bezitten slechts eenen weg , om de verschillende ziekteformen aan , welke ons ligchaam blootgesteld is , te leeren kennen , den weg der onbevooroordeelde waarneming , der proefneming en onderzinding. Al wat wij omtrent de ~~natuur~~ *wezenlijk weten* , en dit toch is hemels-breedte van alles onderscheiden wat wij in verschillende tijden *meenden of geloofden* te weten , — is op ons dezen weg ontmoet. Wie zou ooit uit hoogere wetenschappelijke inzigten , uit de eeuwige wetten van het leven , waaromtrent onze tijdgenoten zoo veel verdedichten , het aanwezen en de ware natuur eener grauwe staar , eener vliezige keelontsteking , of van eene verharding van den mond der maag hebben kunnen ondervinden ? Alleen gezonde oogen , het ontleedmes en de eenvoudige beflissing van het van geene meening der Scholen afhangend menschelijk verstand , waren er nodig , om over de juiste gesteldheid dezer ziek-

ten, dadelijk en op het volkomendste, te kunnen oordeelen. Deze eenvoudige empirische kennis, welke van veel meer waarde is, dan alle Bespiegelingen, Theorien en Dichtkunde, moest volstrekt voorafgaan, eer men het ondernemen kon, om de genoemde beledigingen der bewerktuiging, uit hoogere wetenschappelijken gezigtspunten te beoordeelen, en welligt algemeene leeringen van ziekelijke *vegetatien* en herscheppingen op dezelve toe te passen.

Wanneer dit alles vast staat, gelijk het door niemand geloogchend kan worden, die zich niet door ijdele schoolsche voorschriften, of door hooggestemde gedichten en spitsvindige allegorien over de natuur der ziekten wil laten verleiden, zoo kunnen wij alleen van daar tot eene juiste kennis der Rotkoorts komen, dat wij voor alle dingen op eene empirische wijze en met de strengste Historische waarheid en naauwkeurigheid, de *eenvoudige daadzaken* zamenstellen, welke zich, onder zekere betrekkingen, in ons ligchaam openbaren, en die de Artsen bewogen heeft, hetzelfde die schendingen zijner volkomene levensform toe te schrijven, welke zij Rotkoortsen noemen. Over deze benaming zullen wij hier niet beslissen; zij moge voorlopig geheel ter zijde blijven liggen, want zo-

dra

dra de toestanden en verschijnselen, welke ik thans achtereenvolgend zamenvoegen zal, in de Natuur wezenlijk in eene zekere verbinding onder elkander, en onder eene eigendommelijke ziekteform beslissend voorkomen, en stelt er zich in dezelve en door deze, wezenlijk een ziekelijke toestand van onze bewerktuiging zinnelijk voor, dan zal er eindelijk een naam daar voor gevonden worden. Het behoort voorzeker het alleronverschilligst bij de geheele zaak, behalven voor de zoodanigen, die bij geschillen over namen — zelfs op de gemakkelijkste wijze eenen zekeren naam willen maken.

I. Nu eens langzaam, gedurende het beloop van meerdere dagen, dan plotfelings binnen weinige uren, zien wij gezonde, sterke, dikwijls de robuste, sterke menschen, in eenen *zeer hoogen*, niet zelden *in den allerhoogsten graad van zwakte en onvermogen* vervallen, welke zich in het oogloopend in alle stelsels en werkingen vertoonen; maar het snelst en het merkbaarst in het spiergestel. Een gevoel van algemeene matheid en loomheid, een eigendommelijk pijnlijk, zamentrekkend gevoel van vermoeidheid in de dijen en voeten gaat de ziekte alsdan vooraf. Men heeft menschen gezien, bij welken, te midden hunner werk-

zaamheden plotseling zulk eene wegzinking van alle spierkrachten plaats had, dat zij geen lid bewegen noch van den grond opstaan konden, anderen welke dezelve in den loop eener ziekte zeer spoedig overviel, zoodat zij naar de onderste deelen van het bed in een zonken, en zich noch omkeeren konden noch zich in staat bevonden van ligging te veranderen. De grootste zwakte vertoont zich in al de werktuigen der zinnen, in eene verftomping van alle zintuigen, in den uitgedoofden glans der betrokken, vuile, tranende oogen, in de verwijde, verlamde *pupilla*, in de hardhorendheid en doofheid, in het gebrek aan reuk en smaak, in geheele gevoelloosheid met beving der ledematen, onmagt, stille ijling, geheele bewusteloosheid, slaapzucht, enz. Openbare sporen van zwakte vinden wij wijders in den pols, in de kleine bloedvaatjes, die tegelijk het bloed laten uitvloeijen, in het geheele verduwingsgestel, wiens verrigtingen in alle hooge graden der ziekte volkomen opgeheven zijn, in al de werktuigen der affcheiding, aan welke uit dezen grond de hierna op te geven *colliquati-
ve* verschijnselen zichtbaar worden, enz.

II. Met deze zwakte gaan aanmerkelijke veranderingen in de menging, in de geheele bloedmasse gepaard,

paard , gelijk wij uit deszelfs veranderde kleur , uit het verlies zijner vastheid , en stolbaarheid , en uit zijne snel daaropvolgende rottige verandering buiten het ligchaam bespeuren. Men heeft dit soms de rottige oplossing van het bloed genaamd. Van deze en van de zwakte der kleine vaatjes hangen de *petechiae* , de bloedige streepen , (*vibices*) de loodkleurige , blaauwe , zwarte scheurbuikachtige vlekken af , welke wij bij de hiertoe behoorende ziekten op de oppervlakte van het ligchaam , zelfs ook der ingewanden zoo hevig aantreffen. Hierbij is er openlijk meer of minder bloed van helder of donkerder kleur in het celwisseweeffel *uitgestort*. Die oplossing van het bloed kenmerkt zich voorts door de zoogenaamde *passive* bloedvloeiingen ; de zieken verliezen hetzelfde uit de neus , de longen , met de urin en den stoelgang , uit de baarmoeder , het dringt uit het sponsachtige tandvleesch , uit het verhemelte , uit de sponsachtige oppervlakte der zweeren , ja men heeft het uit de ooren en wenkbraauwen zien vloeijen , en zelfs is er een bloederig zweet waargenomen. Het op deze wijze , bij volkomene onwerkzaamheid der bloedvaten , te voorschijn komend en door eene Aderlating afgetapte bloed , is zeer opgelost , stolt niet gemakkelijk of bedekt zich , schoon onvolkomen , dikwijls met eene

huid, welke allerlei kleuren aanneemt, geeft eene walgelijke, doode lucht van zich, en gaat sneller dan bij eenen gezonden of als bij eene ziekte van eene anderen aard, in ware rotting over. Deze vlekken en deze pasfive bloedvloeijingen staan reeds altijd met de algemeene zwakte in eene oorzakelijke vereeniging; intusfchen zijn er toch zeer hooge graden van zwakte, zonder al de aangevoerde teekenen der veranderingen van menging in het bloed; en omgekeerd kunnen deze teekenen in eenen hooger graden aanwezig zijn, waar ons de zwakte niet zeer groot toefchijnt. Ik heb zieken gezien, wier ligchaamen geheel met *petechiae* overdekt waren, en die evenwel daarbij konden rondgaan. Dit zelfde geldt ook van de fcorbutieke vlekken. Bij zekere ontmenging van het bloed moeten derhalven zeer geringe graden van zwakte in de kleine vaten toereikende zijn, om het ontstaan van *petechiae* en pasfive bloedvloeijingen te begunftigen; waar daarentegen die ontmengingen niet aanwezig zijn, daar is ook de grootfte zwakte ontoereikende, dezelve voort te brengen. Van hier moge het dan ook komen, dat uit eene in de kleine vaatjes hier inzonderheid blijvende werkzaamheid, in het aangezicht nimmer *petechiae*, fcorbutieke vlekken en dergelijke aangetroffen worden.

III. Gelijk in de bloedmasa, zoo kenmerkt zich ook in de *gesamenlijke vaste deelen*, van de weekste tot de harste, *eene merkbare neiging tot verandering der menging*, zij verliezen derzelve digtheid, vastheid, elasticiteit, en gaan bij zeer geringe aanleidingen, in brandig bederf over. Deze, ook de kleinste wonden of overige kwetfingen, die plaatsen waar Spaanschevliegpleisters of mostaartpappen gelegen, of waar zich de zieken doorgelegd hebben, alle ontstekingen, abscesen, zweren, bloedzweren, bubones, enz. welke tot de gewoonste verschijnselen in de hiertoe behoorende ziekten kunnen gerangschikt worden, worden gemakkelijk brandig of gaan ten minsten in eene kwaadaardige, stinkende ettering over, en in beide gevallen kan een aanmerkelijk verlies van zelfstandigheid het gevolg zijn. Men heeft de spierachtige, peesachtige deelen in de zoogenaamde Rotkoortsen zoo week gevonden, dat zij eenen geringen tegenstand booden en scheurden. Zelfs de beenderen, de zoo harde tanden niet uitgezonderd, verliezen niet zelden hunne vastheid en worden zoo sponsachtig, dat zij door een gering geweld zelfs alleen door de bewegingen van den zieken, breeken. — Wat wij bij de Rotkoortsen ontsteking

noemen, is doorgaans een eigendommelijke toestand, wezenlijk van dien onderscheiden aan welken eene gelijke benaming, onder tegenovergestelde berekkingen, gegeven wordt. Wij zien reeds bij iedere ontsteking merkwaardige *veranderingen in de vegetatie en reproductie*, echter in de grootste verscheidenheid. Dan eens ontstaan nieuwe bewerkteugde voortbrengfelen, nieuwe vezelen, vliezen, vaten, verwasfchingen tusfchen de ontstoken deelen (*de vereenigende, adhaesive ontsteking*) en groote veranderingen in de zelfstandigheid of het maakfel der werktuigen, dan weder is er geene spoor van nieuwe voortbrengfelen voorhanden, dikwijls veelcer neiging tot vernietiging der menging en fnellere of langzamer volgende stooring van de onstookene zelfstandigheid. De voorwaarden van al deze verscheidenheden, zoo verre wij in staat zijn die op te geven, liggen in den toestand des lichaams in 't algemeen, en de algemeene gesteldheid zijner vochten en zijner herstellingsprocésfen, in de eigenschappen van het ontstoken werktuig, in de verwijderde oorzaken en formen der ontsteking. In vele Rotziekten zijn de ontstekingen van den laatsten aard. Nooit vertoont zich ergens een spoor van verhoogde vatbaarheid der stolling der lijmpa, van

zoogenaamde *vitaliteit* van het bloed, en van eene neiging tot nieuwe bewerktuigde, maar juist van al het tegenovergestelde. Men heeft daarom deze ontstekingen de *rottige, verstervende* genaamd (*Inflammatiō putrida, gangraenescens.*) — Ik zal in een volgend geschrift dit gewichtig onderwerp, de wezenlijke onderscheidene vormen der ontsteking, uitvoeri- ger behandelen (*),

IV. Zijn de Rotziekten met *hitte* verbonden, gelijk dit bij het grootste gedeelte derzelven plaats heeft, dan vinden wij dezelve wezenlijk van de eigenlijke *koortshitte* (*calor ardens*) verschillende, welke den zieken een onaangenaam gevoel van branding en van droogte verschaft, bij welke wij de huid enkel brandend en droog aantreffen, en met de verhaaste omloop des bloeds en de ademhaling met de hevige ijling, met den dorst, met de belette afscheidingen en uitvloeiingen, in een woord, met al de sympto- ma-

(*) De Schrijver heeft hier het oog op zijne in den jare 1809 te Berlin uitgegeven, even keurig bewerkte, Verhandeling, ten titel voerende: *Von den Entzündungen im halze, besonders von der Angina Polyposa und dem Asthma Millari.*

mata in eene juiste betrekking staat, en bij welke geene van die verschijnselen waargenomen wordt, met wier optelling ik mij hier bezig hield. De hitte der Rotziekten, welke eenen aanmerkelijken graad bereiken, staat eene gezonde en voelende hand ten eenemaal tegen, en verwekt een geheel eigen bijtend, steekend gevoel, vooral wanneer men de toppen der vingers, of de geheele hand lang genoeg op de borst, het onderlijf of soms op eene gewoonlijk warmere plaats van het ligchaam legt. Men heeft als dan het gevoel van een gistend warm vocht, waarin men de hand legt, of als van een over denzelfven loopend infect. Van hier wordt de hitte, de *bijtende* (*calor mordax*) genaamd; de bewustelooze zieke gevoelt dezelve weinig of bijna niet, klaagt niet over dezelve, de tong en de huid zijn daarbij niet droog, dikwijls zeer vochtig, ademhaling en bloedomloop zijn niet in eenen gelijken graad vertraagd, de pols kan bij groote hitte langzaam, week, golvende, klein, zwak zijn, de zieken ijlen niet hevig, hebben geene dorst, afscheidingen en uitvloeiingen gaan daarbij dikwijls rijkelijk gepaard, en in het algemeen vereenigen zich met dezelve de opgegevene verschijnselen van zwakte en veranderingen der menging. Wanneer bij de *calor ardens* alles eenen *werkzamen* toestand

des

des ligchaams kenmerkt, zoo is deze daarentegen bij de *calor mordax* openlijk *lijdend*; en alzoo is deze laatste hitte geen gevolg van versterkte, maar veel eer van verzwakte werkingen en duidelijke verplaatsingen der dierlijke stoffe, welke onze Voorouders, volgens eene naar de gisting afgeleide analogie, *motus intestinalis* noemden. — Ook de sterkste ontstekingen, welke bij de Rotkoortsen voorkomen, veroorzaken den zieken dat brandend gevoel niet, dat de ontsteking onder andere omstandigheden eigen is.

V. Met de tot hiertoe opgegevene betrekkingen vereenigen zich aanmerkelijke *veranderingen in de afscheidingen*, in de *afgescheiden vochten*, en de daarvan afhangende *colliquative verschijnselen*. De tong, offchoon in den beginne volkomen zuiver, wordt dan eens met een wankleurig, kwalijkriekend slijm, dan weder met eene bruine of zwarte korst bedekt, welke zich in de geheele holte der mond, over de tanden en de lippen verspreid. De adem rickt zeer stinkende, is als die van een dood ligchaam. De eetlust gaat geheel verloren, misfelijkheid en tegenzin in alle spijsen, vooral tegen dierlijke voedfels heeft er plaats, wier enkele lucht reeds den grootsten tegenzin verwekt, sterk braaken,

en

en velerlei ziekelijke gal en slijm - afscheidingen voegen zich daarbij. Al wat door het braken of den buikloop, welke in ruime mate en bij hoogere graden der ziekte bewusteloos plaats heeft, door de zieken wordt uitgeworpen, draagt de sporen van groot bederf, dikwijls van echte rotting, en is niet zelden met doode, in rotting overgegaane, wurmen vermengd. De zwakte of eigenlijk de geheele verlamming der darmen en de dunne of gasvormige stoffen, welke zich rijkelijk uit onvermengde, bedorvene stoffen in den onderbuik ontwikkelen, veroorzaken den hier zoo gewoonen *meteorismus*. Indien de urin al niet met bloed gekleurd is, zoo als dikwerf plaats heeft, dan is hij echter van den beginne af, troebel en wordt na verloop van weinige dagen bruin, zwart, stinkend, maakt een ruim dik bezinkfel, terwijl op zijne oppervlakte een vetachtig, allerlei bonte kleuren vertoonend vlies, drijft. Vele zieken laten dezelve bewusteloos afloopen. Is de huid droog, dan is dit alleen in den beginne het geval; zeer spoedig wordt zij week, vochtig, kleverig, vuil, verliest volkomen haren glans, en wordt bij toenemende zwakte met een kleverig dikwerf zeer stinkend, tegen het einde, koud zweet bedekt. Dikwijls vertoont zich ook een brandend uitslag. — Dat bij al deze ver-

schijn-

fchijnfelen, bij groote zwakte en bij meer en meer daaropvolgende verlamming van deze of gene werktuigen, zeer groote mengingsveranderingen in alle afgefcheiden *colliquative* uitgeworpene ftoffen plaats hebben, behoeft geen verder betoog.

VI. De *Ligchamen der Afgestorvenen* blijven nog eenen geruimen tijd warm, buigfaam, bekomen gewoonlijk nimmer de aan dooden zoo dikwijls eigene ftiifheid, en gaan ten uiterften snel, of binnen weinige uren, in de hevigfte rotting over. De openingen der lijken doen ons, in de inwendige deelen, in het oog vallende *sporen van bederf*, van dun, wankleurig bloed, van donkerroode, loodkleurige, zwarte plekken in de Longen, de Darmen en andere ingewanden, weekheid der deelen, zoo dat zij gemakkelijk fcheuren, murwe, ligt doortebreken beenderen, ontdekken.

Wanneer de verfchijnfelen, welke ik tot hier toe opgegeven heb, of allen of gedeeltelijk in geringe of hoogere graden aanwezig zijn, zoo veroorloven ons voorzeker alle grondftellingen eener goeije Ziektekunde, welke op onwederfprekelijke daadzaken rust, eenen *doorgaans eigendommelijken*, van alle andere

zie-

ziekelijke betrekkingen *wezenlijk onderscheiden toestand*, van *onze Bewerktuiging*, als de toereikende oorzaak derzelve vooraf te bepalen. Van alle verschijnselen in de Natuur, welke zich zelve onder de verschillende omstandigheden, gelijk blijven, besluiten wij toch altijd over 't geheel met regt tot gelijke, bepaalde oorzaken. Hoe zijn eertijds Pokken, Hondsdolheid, *lues* en andere besmettelijke ziekten, hoe is eertijds de *Angina Polyposa*, of ergens eene andere even gelijk ons onbekende ziekteform, op eene andere wijze, dan uit eene *specifieke* verandering in de Bewerktuiging ontstaan, welke *alleen* de specifieke form, en nimmer eene andere daarvan verschillende, ten grondslag kan leggen? Zoo veel, bij voorraad, genoegzaam, ter volkomen toereikende regtvaardiging van oude en nieuwe Artsen, die eene bijzondere klasse van ziekten onder den, offchoon niet geheel voegzamen, naam, van *Rotziekten* hebben aangenomen. Ik zal mij hier over, wanneer ik van de oorzaken spreek, uitvoeriger uitlaten; thans geef ik nog eenige daadzaken:

Wanneer de genoemde verschijnselen in den loop eener koorts der vaten plaats grepen, of wanneer zij te gelijk bij derzelve ontstaan met zulk eene

koorts

koorts verbonden waren, en door dezelve daarna vergezeld werden; wanneer men dezelve derhalven vereenigd met versterkte werkzaamheden van het hart en der slagaderen, met eenen snellen koortsachtigen pols, met koortsdorst, hitte en koortsijling, in een woord, met de bekende verschijnselen der eigenlijke koorts in het stelsel van den bloedomloop, waarnam, wanneer zij op deze wijze in het algemeen den loop eener acute ziekte nemen, dan noemde men het geheel eene *Rotkoorts*, welke, gelijk wij daarna zien zullen, hare zeer onderscheiden graden, vormen en samenstellingen hebben kan.

Waren echter de genoemde verschijnselen zonder koorts der vaten aanwezig, ten minsten eenen geruimen tijd, tot dat zij welligt op het einde als sluipende koorts zich vertoonde, namen zij eenen chronischen gang van maanden, zelfs van jaren, bereikten zij sneller of langzamer den hoogsten graad, zoodat het bij de grootste zwakte, tot aanmerkelijke vlekken en bloedvloeijingen, tot in het oog vallend bederf in de vaste deelen, zelfs tot breekbaarheid der beenderen, en tot *colliquative* stoornissen kwam, zonder dat zich daar mede eene gelijkmatige koorts der vaten verbond, in 't kort; geraakte het ligchaam in den toestand eener

chronifche Cachexie , zoo heette het gebrek eene *Scorbutieke ziekte*, in zijnen volkomen graden, een waar *Scorbut*; dat men van ouds hoofdzakelijk door zijn ontstaan, onder bepaalde *schadelijke* invloeden, en door afwezigheid van eene snel verloopende koorts der vaten, van de Rotkoorts onderscheid, met welke het voor 't overige in alle punten volkomen overeenkwam. Als bijzondere vormen van het *Scorbut*, onderscheidt men alsdan de *Petechiae* zonder koorts, de *morbis maculosus haemorrhagicus* WERLHOFII, de hoogere graad van eenen zoogenaamden zwartgalligen toestand met openlijke groote mengingsgebreken in de ingewanden van den onderbuik, enz.

Van al deze slepende ongemakken kan ik hier slechts in 't voorbijgaan melding maken, en kome derhalven tot de Rotkoorts, het eigenlijk doel van ons onderwerp, terug.

Bij deze koorts overtuigt ons reeds eene bloote aanzage van zulk eenen zieken, die aan dezelve wezenlijk lijdt, dat zij uit eenen *dubbelden ziekelijken toestand* is zamengesteld, waarvan iedere op zich zelve en geheel alleen bestaan kan: uit de *koorts van het hart* en der *slagaderen* namenlijk, en uit de af-

geschilderde, van de gezondheid zoo in het oog val-
 lende, afwijkende *gebreken der krachten en der men-
 ging*. Deze geeft der ziekte haar eigendommelijk
 karakter, hare bepaalde, van iedere andere onderschei-
 de, form, en van dezelve hangen de graden en het uiter-
 lijke der vaatkoorts, haren loop, en uitgang enz. af,
 want deze koorts bestaat, op zich zelve beschouwd,
 in eenen zich altijd gelijk blijvenden toestand, hoe
 verschillende ook de betrekkingen zijn mogen, on-
 der welke zij voorkome. De koorts der vaten bij de
 Rotkoorts is op zich zelve geene andere als die bij de
 Zenuwkoorts; het geheele verschil ligt alleendaarin dat
 de laatste met *eene eigendommelijke plaatselijke ziek-
 te der Hersenen en Zenuwen*, de eerste echter met
 de beschrevene zwakte, en de haar zoo kenmerken-
 de veranderingen der menging, in vereeniging staat.
 Dit zelfde geldt ook van alle koortsen, welke met
 eene plaatselijke ziekte, met eene Ontsteking, met een
 Uitslag, met eenen Gastrischen toestand, met eenen
 Catharrhus, met Buikloop enz. een geheel uitma-
 ken. Wanneer wij derhalven in nieuwe geschriften,
 wier Schrijvers in wonderbare, onverstaanbare mis-
 vormde uitdrukkingen iets zoeken, lezen. „*Alle
 koortsen zijn ziekten der prikkelbaarheid, en toe-
 standen der ontsteking. Beider wezen, zoo wel der*

koorts, als van de ontsteking, is een en hetzelfde, zamentrekking in de slagader. Met zamentrekking in de slagaderlijkheid beginnen alle koorisen en ontstekingen. De verschijnselen der Synocha beteekenen gezamenlijk eenen hoogen graad van ontsteking, eene hevige contractie in de slagaderlijkheid: haar onderscheid bestaat alleen daarin, dat de verschijnselen hier gezamenlijk in hun bloed te zamen zijn, welke in andere koortssoorten versprooid gevonden worden. De Typhus is even als de Synocha eene ontstekingskoorts.

— Wanneer wij, zeg ik, dit lezen, dan wil dit niet meer zeggen, dan dat de koorts der vaten, als zoodanig, eenen zich overal gelijk blijvenden ziekten toestand in het stelsel van den bloedomloop uitmaakt, welke zich echter met veelvuldige zieke-toestanden in de overige stelsels en werktuigen des ligchaams vereenigen kan. Het ijdele speeltuig met het woord *ontstekingskoorts*, dat hier op zulke wezenlijk van elkander verschillende ziekten toegepast wordt, moet ons in eenen tijd van algemeener gemaakte spraakverwarring niet verwonderen, maar tevens niet in verwarring brengen en misleiden.

De Rotkoorts, offchoon op zich eenen tweeledigen zieken toestand bevattende, kan zich nog met

velerlei andere verkeerde betrekkingen, in al de overige stelsels en werktuigen van het ligchaam vereenigen en daaruit ontstaan al die verschillende zamengestelde ziekten, welke ik in mijn vorig geschrift (*over de Zenuwkoortsen*, Bladz. 8—20.) met opzigt tot de Zenuwkoorts opgegeven heb. De gewigtigste dezer vereenigingen welke wij bijzonder als Epidemien waarnemen, zijn de volgende.

1.) De hier boven beschrevene *Zenuw-Rotkoorts*; de meest gewone form, waarin de Zenuwtoestand de Rotkoorts, dan eens voorafgaat, dan weder in haren loop intreed, of gelijktijdig met haar verschijnt. Het zijn of diezelfde verwijderde oorzaken, die tegelijk de koorts der vaten, de veranderingen der menging en de eigendommelijke ziekte in het Zenuwgestel verwekken; of de koorts der vaten zelve wordt door hare hevigheid, duur, en ook door eenen zamenloop van andere ongunstige omstandigheden de oorzaak, gedeeltelijk van die veranderingen in de menging, gedeeltelijk van den Zenuwtoestand; — of wanneer de boven beschrevene zwakte, en het bederf in de vochten en vaste deelen, eenen zekeren graad bereikt hebben, dan brengen zij die wanorde in de Hersenen en het Zenuwgestel voort, van welke de eigen-

dommelijke verschijnselen van den Zenuwtoestand afhangen, — of eindelijk kan het eerst en oorspronkelijk deze wanorde zijn, waaruit naderhand de algemeene zwakte en de veranderingen in de menging voortkomen. Al deze mogelijke gevolgen zijn op den inwendige samenhang van alle stelsels en werktuigen van ons ligchaam, gegrond, zoodat beledigingen in het eene altijd die van een tweede, derde, enz. na zich slepen.

2.) De zoo gewone *Gastrische form*, wanneer voortbrengfelen van onverteerde in bederf overgaane voedfels in de eerste wegen aanwezig zijn. Wanneer er een slijm of galachtige toestand plaats heeft, of wanneer er eindelijk wurmen in de darmen en in de maag zijn. (*Febris putrida, gastrica, saburralis, biliosa, mucosa, pituitosa, verminosa.*) In al deze gevallen zien wij sporen van grooter bederf, of wezenlijke rotting, in de eerste wegen, en in de daaruit ontlast wordende stoffen, welke op den gang der hoofdzakelijke ziekte eenen zeer beslissenden invloed hebben.

3.) De Rotkoorts met plaatselijke *ontstekingen*, welke in alle werktuigen kunnen plaats grijpen (*an-*

gina, *peripneumonia etc. putrida*,) en die zich alle door de boven kenbaar gemaakte neiging tot koud vuur kenteekenen.

4.) De Rotkoorts met *Huiduitslag*, met Pokken, Mazelen, Scharlaken, netel-uitslag (*Febres exanthematicae, variolae, putridae.*) Vooral heeft men in deze vereeniging gevaarlijke epidemien van Pokken en Scharlaken Uitslag waargenomen.

5.) De rottige *Catharrhale koorts.* (*Febris Catharrhalis putrida, petechizans*,) welke gewoonlijk met een onbeduidend en ongevaarlijk schijnend *Catharrhalisch* tijdperk aanvangt, waarin zich vroeger of later de grootste zwakte en de afgeschilderde mengingsveranderingen voegen. FR. HOFFMANN en andere goede waarnemers van vroegere dagen, hebben deze bedriegelijke koortsform beschreven.

6.) Eindelijk *de Rotkoorts met Buikloop*, de zogenoemde *rottige loop.* (*Febris putrida dysenterica. Dysenteria epidemica putrida*,) welke, zoo als bekend is, tot de verwoestendste volks-ziekten behoort. —

Volgens deze verscheidenheden in de form der

Rotkoorts, en in de uitwendige omstandigheden, onder welke zij verschijnt, heeft men haar ook al die benamingen gegeven, welke men de Zenuwkoorts toegevoegd heeft, en welke elders (*over de Zenuwkoortfen*, Bladz. 14 en 15.) reeds zijn voorgekomen. Al de daar genoemde koortfen zijn zenuwachtige Rotkoortfen, welk dan eens met dit, dan weder met een ander plaatselijk lijden vereenigd zijn.

Wanneer wij, volgens de tot hiertoe zamengevoegde daadzaken, eene koorts volstrekt, in hare verschillende graden en vormen, als eenen eigendommelijken zieken toestand onzer bewerktuiging aannemen en erkennen moeten, dan ontstaat nu vooreerst de vraag; *in welke betrekking zij tot de overige koortfen staat, en welke plaats zij in onze Nosologische stelsels innemen moet?* — Om dezelyen te beantwoorden heeft men van ouds tot op den huidigen dag gestreden, velerlei wijzen van voorstelling van de koortfen in omloop gebragt, en derzelver rangschikking naar verschillende gronden van verdeling ondernomen. Ik zal eerst mijne eigene overtuiging, volgens welke ik deze vraag zal trachten te beslifen, uiteenzetten, en daarmede vervolgens eenige
der

der nieuwste meningen over de koortsen en derzelve verdeelingen vergelijken, —

Het leven van ons bewerktuigd gestel, waarvan wij dat hoogste denkbeeld niet koesteren, hoe aanmatigend men zich ook daarover in dichtertlijke, schoolsche, spitsvindige phrazen mag uitdrukken, vertoont zich in het algemeen op drieërlei wijze, namelijk in de *vegetatie* of *reproductie*, in de *prikkelbaarheid* en in de *gevoeligheid*. Iedere eenzelvige of zamengestelde levensuiting, welke zij ook zij, behoort eene dezer drie zijden, of afmetingen des bewerktuigden gestels, zoo als men ze genoemd heeft, toe. In welke betrekkingen zij tot het magnetismus, de electriciteit, het licht, tot de Zuurstof, Stikstof enz. staan, hoedanig zij onder het beeld der lijn, van den hoek der vlakke enz. voorgesteld zijn, welk een wezen daarbij de aard, licht, zon, vuur, de tezamen geronnen zielen en dergelijke, drijven, dit alles, en zoo veel dat daaraan gelijkende is, moge hier voegzaam als niets geacht worden, daar er thans van geene gedichten, veel minder van de uitbroeifels van zieke hersenen gesproken kan worden. Genoeg is het dat wij weten dat de eerste trap des levens in de bewerktuigde natuur, welligt de naaste

naast de kristalfchieting en andere regelmatige vormen in de onbewerkte natuurrijken, de *vegetatie*, de bepaalde menging, form en het maakfel der dierlijke stoffe, in alle hare regelmatig voortgaande *reproductie* en *herschepping* zij; dat aan deze zich een hooger trap des levens, de *prikkelbaarheid* voegt, welke zich in bepaalde bewegingen der dierlijke vezelen tegen uitwendige indrukken, openbaart; dat de hoogste de *gevoeligheid* zij, door welke de indrukken op de werktuigen der zinnen en derzelve overgang tot bewustheid mogelijk worden. De *vegetatie* tot zekere graden van prikkelbaarheid maakt het leven in het Plantenrijk uit; in het Dierenrijk is zij, in hoogst verschillende volkomenheid, tot hogere graden van prikkelbaarheid, en tot de uitsluitende eigenschap der Dieren, tot de gevoeligheid gestegen, welke wij bij den mensch op den hoogsten en volkomensten trap, die binnen den kring onzer kennis ligt, aantreffen.

Eene iedere van deze levensuitingen, bezit in ons bewerkte gestel, *haar eigen stelsel* van bepaalde menging en bepaald maakfel. Alle werktuigen (*organen*) welke tot de omwentelingen van de opgenomene voedingstoffen in het geheele spijskanaal mede-

wer-

werken, de verdere volkomenheid der chijl bevorderen en haar eenen dierlijken aard mededeelen, welke de eigenschappen van het bloed voltoojen, de gezamenlijke afscheidingen en uitwerpingen bewerken, en die eindelijk den wasdom, de voeding en iedere vergoeding voleindigen, maken te zamen genomen het *reproductive stelsel* uit. De Vezelen in den spier, in de bloedvaten, in het algemeen, in ieder deel, waarin het leven door beweging zichtbaar is, zijn overal den grondslag van het *prikkelbaar stelsel*. Het *gevoelige* eindelijk is in de Hersenen, in het geheele Zenuwgestel en in de werktuigen der zinnen voltooid.

Deze drie stelsels vereenigen zich in het bewerk-
tuigd gestel tot een geheel, en ieder van deze drie
keert in het andere terug. Prikkelbaarheid en gevoe-
ligheid zijn aan eene bepaalde menging en een be-
paald maakfel der stoffe verbonden, welke alleen
door *reproductie* onderhouden kan worden, en
bij gevolg in den Spier gelijk in het Zenuwmerg,
volgens bepaalde wetten moet plaats hebben. Gee-
ne dierlijke *reproductie* is mogelijk zonder de eigen-
dommelijke dierlijke krachten, geen *reproductief* werk-
tuig

tuig of stelsel kan derhalven zonder prikkelbaarheid of gevoeligheid bestaan.

In ieder der drie opgenoemde stelsels, bijgevolg in de bewerktuiging, waarin zij zich tot een *harmoonisch* geheel vereenigen, biedt zich het leven aan ons van eene tweeledige zijde aan.

1.) Van de *Scheikundige zijde*. Bepaalde mengingen, vormen en bewerktuigingen der stof, geven den eersten toereikenden grond tot het leven; van derzelve onderhouding en bestendige wisfeling hangt deszelfs duur af, en het leven wordt in den eeuwigen omloop der Natuur, op nieuws de oorzaak, dat in veelvuldige Scheikundige Procesfen eene voortdurende wisfeling van stoffen, altijd voortgaande opneming en afscheiding van dezelve, in 't kort, een ongestoord voortvaren van vereenigingen en herscheppingen, plaats hebben, welke alleen met het leven van ieder afzonderlijk mensch, op de hetzelfde eigendommelijke wijze, ophouden. Deze herscheppingen zijn in het geheele *reproductive* stelsel, in de digestie, chijlmaking, bloedmaking, asfimilatie en voeding van ieder afzonderlijk voortbrengfel, in de afscheidingen en uitwerpingen het zichtbaarst, maar zij kunnen ook

in

in de kleinste levende vezelen van ieder dezer stelsels niet ontbreken, ofschoon zij te gelijk die stoffen aan ons onderzoek ontrukken, welke zich hier in eenen onveranderlijken omloop ontbinden en vereenigen.

2.) Van de *dynamische zijde*, van die der gezamenlijke levensuitingen en werkzaamheden, welke derzelve grondslag in de opwekbaarheid der levende stoffe, in hare prikkelbaarheid en gevoeligheid, en in derzelve verschillende wijzigingen hebben, welke de afzonderlijke bewerktuigde voortbrengfelen toekomen.

Deze twee zijden van het bewerktuigde, dierlijke leven, kunnen wij in onze gedachten alleen, van elkander scheiden, in de Natuur echter zelve zijn zij onafgescheiden en onafscheidbaar, en juist daarin bestaat het leven in zijn geheel. De Scheikundige Procesfen in het levend ligchaam, zijn even zoo vele levensprocesfen, als zulks de uitingen der opwekbaarheid zijn; gene kunnen niet zonder deze, en deze kan geen oogenblik zonder gene bestaan. Ieder Geneeskundig stelsel, iedere op den gezonden of zieken toestand van ons ligchaam betrekking hebbende Theorie of voorstelling moet daarom eenzijdig en

onbevredigend zijn, welke zich of bij nitfluiting alleen aan de Scheikundige, of alleen aan de Dijnamische zijde van onze bewerktuiging houdt. In deze eenzijdigheid moeten derhalven even zoo vele Scheikundige stelsels van onze dagen, als menig eene opwekkings-theorie haren spoedigen ondergang vinden, met welk een gedruis men dezelve ook aankondigde, en hoe hardnekkig men het een zoo wel als het ander zocht te verdedigen. De verdedigers van Scheikundige voorstellingswijzen, die alle verschijnselen van den gezonden en zieken toestand enkel van de menging der stoffen, van den overvloed of gebrek, of van bepaalde vereenigingen harer bestanddeelen afleidden, — deze werden naar de wetten van het bewerktuigde leven verwezen, en men leerde hun dat alle mengingen in het bewerktuigd gestel en zijne veranderingen van den toestand der opwekbaarheid afhankelijk waren. Hij die zich daarentegen aan eene eenzijdige opwekkings-theorie hieldt, dien schuifde men eene zoogenaamde levende Scheikunde tusschen zijne schalen en berekeningen van *sthenie* en *asthenie*, en liet hem de waarde der dierlijke vereenigingen en herscheppingen opmerken, welke noodwendig alle opwekbaarheid moesten voorafgaan.

In de Harmonie der drie afmetingen, der *reproductie*, *prikkelbaarheid* en *gevoeligheid*, in welke de eene tegen de andere noch voor noch terugtreed, in de volkomenheid der Scheikundige en Dijnamische zijden der bewerktuiging, en in derzelve onderlinge gestemdheid, zijn de verschillendste graden der gezondheid gegrondvest. Ziekte ontstaat derhalven wanneer die Harmonie in den graad gestoord is, eene der afmetingen zoo zeer voor- of terugtreed, en wanneer zich onvolkomenheden in de Scheikundige of Dijnamische levensuitingen zoo in het oog vallende openbaren, dat het leven zich in het algemeen slechts in eene onvolkomene form aanbieden kan.

Al wat bij ziekte in het bewerktuigd gestel van de volkomenheid van den gezonden toestand afwijkt, al wat in ieder geval den toereikenden grond, de noodzakelijke voorwaarden van het zichtbare kwalijk bevinden uitmaakt, dat alles kunnen wij naauwelijks in de allerminste gevallen naauwkeurig en bevredigend opgeven; ten zij men, gelijk velen, met onverstandige woorden en ijdele redeneeringen zich bevredigen kan; maar dit kunnen wij met zekerheid zeggen of zich bij eene ziekte bij uitsluiting de *reproductie*

ductie, de Scheikundige zijde van het bewerktuigd gestel, of wel voornamelijk de Dijnamische zijde; de prikkelbaarheid of gevoeligheid, in eene van de gezondheid afwijkende betrekking staat. — In zoo verre wij nu eenen algemeenen grond van verdeeling van alle ziekten behoeven, kunnen wij gevoegelijk naar deze afmetingen, drie groote klasfen aannemen, welker eigenschappen volgens de meeste in het oog vallende afwijkingen van den Normaal-toestand bepaald zijn, namelijk:

I. ZIEKTEN DER REPRODUCTIE.

II. ZIEKTEN DER PRIKKELBAARHEID.

III. ZIEKTEN DER GEVOELIGHEID.

Ik behoef hier niet te herinneren, dat deze benamingen, gelijk ik reeds zeide, alleen op de het meest in het oog vallende afwijkingen betrekking hebben, want daar de reeds genoemde drie stelsels in het bewerktuigd gestel tot een geheel vereenigd zijn, zoo volgt daaruit zonder tegenspraak; dat de ziekten der *Reproductie* niet zonder gebrekkige uitingen der prikkelbaarheid en gevoeligheid, de

zieke

ziekten der prikkelbaarheid niet zonder veranderingen in de *Reproductien* en in de werkzaamheden der Hersenen en Zenuwen, en dat eindelijk de ziekten der gevoeligheid, geenszins zonder ziekelijke betrekkingen in de overige afmetingen kunnen aanwezig zijn, en dat zelfs in tallooze en onafzienbare wijzigingen.

Tot de *ziekten der Reproductie* moeten derhalven al de zoodanigen gebragt worden, waar wij in het algemeen of in afzonderlijke deelen de der gezondheid voegende mengingen in vaste en vloeibare deelen veranderd, of de form, het maakfel, de bewerktuiging van hare volkomenheid zien afgeweken, dus alle ziekten van het verduwingsstelsel met het voortbrengen van gebrekkige voortbrengfelen in hetzelfde; alle gebreken der chijlmaking, bloedmaking en voeding; die van het bloed, der afgescheiden vochten en derzelver affcheidende werktuigen; alle ziekelijke *vegetatien* en de daarvan afhangende nieuwe voortbrengfelen, gelijk wij ze in de onsteking, in de huid-uitflagen enz. waarnemen; eindelijk alle veranderingen in het maakfel der deelen, welke men onder den algemeenen naam van *Desorganisatien* bevat. In de meeste hiertoe behoorende gevallen loopt het onderzoek of de opwekbaarheid eerst en oorspronkelijk, of wel de *repro-*

ductie van den gezonden toestand afgeweken zij, op een ijdel, niet te beslissen woordenstrijd uit, waarbij men gewoonlijk vergeet, dat het bewerktuigd gestel in alle zijne betrekkingen als een geheel moet aangemerkt worden, waarin de opwekbaarheid even onafscheidbaar van de *reproductie*, als deze van gene afhangt. Het is daarbij zeer willekeurig en draagt doorgaans tot geen juister inzicht der ziekten bij, wanneer men openlijke gebreken der *reproductien* niet als zelfstandige ziekten, maar alleen als afhankelijke gevolgen van gebrekkige betrekkingen der opwekbaarheid, van *sthenie* of *asthenie*, wil laten gelden. Welk nut toch zal het in hebben, of men de pokken, de venusmet en dergelijke van besmetting voortkomende ziekelijke herscheppingen, de ziekten der afscheidings-werktuigen met voortbrenging van een bijzonder gebrekkig *product*, de verduistering van het hoornvlies of de crijstalle linze en dergelijken, van eene voorgewende zwakte der opwekking, of van een ander vermeend gebrek van dezelve afleidt?

De *ziekten der Prikkelbaarheid* zijn het geheele Spiergestel, het hart en de aderen voornamelijk, maar ook ieder van prikkelbare vezelen voorzien stel

fel of werktuigen eigen, en kenmerken zich door velerlei van de gezondheid afwijkende bewegingen, zamentrekkingen en veranderingen van den bloedloop, van versterkte, ongeregelde werkzaamheden van het hart en de vaten, door allerlei foorten van kramp, enz. Zelfs het eenvoudigste gebrek in de bewegingen, wanneer het genoegzaam te bemerken, en van geenen te korten duur is, verandert onvermijdelijk de *reproductien*, even gelijk ook de verschijnselen der gevoeligheid.

De *ziekten der Gevoeligheid* eindelijk, omvatten alles, wat men gewoonlijk onder den naam van Zenuwziekten begrijpt: de ziekten der uitwendige zinnen, in zoo verre zij in veranderde ontvangvatbaarheid voor uitwendige indrukken, en in onregelmatige tegenwerkingen op dezelve bestaan; de ziekten van het algemeenen gevoeltuig (*Sensorium commune*) en van het geheele Zenuwgestel; eindelijk de beledigingen der psychise volkomenheden, de geestverwaringen. Ook de ziekten dezer afmeting, bestaan nimmer zonder veranderingen in de twee overige. De eenvoudigste zwarte staar, die in den beginne alleen van een gebrek der gevoeligheid in de gezigtzenuwen ontstaat, trekt spoedig zichtbare ziekelijke

herfcheppingen in den oogappel, ook in de zenuw-zelfftandigheid, naar zich: ook in het gezondfte ligchaam volgen gebreken in de affcheidingen, en zelfs in het maakfel der werktuigen, wanneer eene geestverwarring eenen zekeren graad en duur bereikt heeft. Nog veel gewooner zijn de gebreken in de bewegingen, derhalven disproportien in de prikkelbaarheid, wanneer ziekten der Hersfenen en van het Zenuwgeftel plaats grijpen, zoo dat men ze ook gewoonlijk onder deze klasfe rangfchikt.

Het is hier de plaats niet dezen algemeenen verdeelingsgrond der ziekten in 't algemeen, verder te vervolgen, en denzelven op de geheele Ziektekunde aan te wenden. Ik heb denzelven flechts bij deze gelegenheid voorloopig willen opgeven, om eene algemeene rangfchikking der koortfen daarop te gronden, en om onze Rotkoortfen hunne juiste plaats in het Nofologisch ftelfel aan te wijzen.

Het is bekend, en door het onderzoek van alle tijden over de Natuur en de verdeeling der koortfen tastbaar geworden, dat er ziekten van den verfchillendften aard, ziekten in iedere afmeting voegende, bestaan, welke men allen met den gemeenfchappelijken naam
van

van *Koorts* bestempeld heeft. Door dit zoo algemeen gebruik eener enkele uitdrukking, zoo wel in de Scholen der Artsen als in het dagelijksche leven, moet iedere bepaalde algemeen verstandige beteekenis van dezelve geheel verloren gaan. Alwie van eene koorts hoorde spreken, moest noodwendig eerst verder navorschen, van welke ziekte eigenlijk gesproken werdt, om ten minsten een begrip, ik wil niet eens zeggen een juist begrip, daarmede te vereenigen. Duizende boeken zouden niet geschreven noch duizende tegenstrijdigheden gevoerd, beflist noch onbeflist zijn geworden, indien men van ouds af, aan het woord *koorts* een bepaald, juist, onomstootbaar vastgesteld begrip verbonden, en met hetzelfde niet zoo vele en wezenlijk verschillende ziekteformen aangeduid had. Wanneer men eenen man die geen Geneeskundige is, maar voor 't overige een gezond verstand bezit, in een Ziekenhuis bragt en hem aldaar eenen mensch door een ligt catharrhalisch of rheumatiek gebrek overvallen, aanwezig, dat tegen den avond eenige hitte en 's nachts eenige onrust veroorzaakte, maar binnen weinige dagen zonder gevaar voorbijging; — daarop een persoon, die in de brandendste hitte en de woedende ijling eener hevige synocha lag, — nu weder eenen

bij welken zich de reeds geschilderde verschijnselen van den zoogenaamden rottigen toestand, de zwakte, de mengingsveranderingen enz. bij het grootste levensgevaar vertoonden, — daar tegen over, eenen man, waar dit alles, met betrekking tot het gevaar, geene plaats vond, maar waar echter in het oog vallende Zenuwverschijnselen aanwezig waren, — verder nog eenen bij welken zich grooter of geringer lijden van de ontsteking eenes inwendigen werktuigs openbaarde, — daarbij anderen, wier huid, in zeer verschillende graden en vormen van een algemeen kwalijk bevinden, met pokken, mazelen, scharlaken uitslag enz. bedekt waren, — weder anderen die voortdurend gezond bleven, tot dat een korte aanval van koude, hitte en zweet, op bepaalde uren van den dag, of om den anderen dag, ook om de twee dagen intrad en weder verdween; — nog anderen die van dag tot dag magerder wierden en tot den langzaam naderenden dood uitteerden; — eindelijk daarbij de zoodanigen die aan talloze ziekelijke betrekkingen der verduwings-werktuigen, der gal en der overige afscheidingen, aan kramp, verlamming, aan ziekten der watervaten en klieren onderhevig waren; — wanneer men dien verstandigen man van al deze zoo verschillende zieken de verzekering gaf, dat *zij alle aan*

eene koorts lagen, — wat zou hij wel zeggen? — Tegen dat, wat hij zeggen — en onfeilbaar op ons onzeker spraakgebruik te berispen zou hebben, hebben de Artsen uit alle Scholen met hunne koortsleeren, uitleggingen, rangschikkingen en verdeelingen der koortsen zich trachten te regtvaardigen, waarbij zij in den grond niets anders doen, dan dat zij meerdere of mindere ziekte-formen, als even zoo vele soorten, aard en form der koortsen beschrijven. Veel beter ware het intusfchen geweest, indien men iedere echte zelfstandige form, eenen eigendommelijken kenfchetfenden naam gegeven, en daarmede hare eigenschap zoo uitdrukt had, dat geen misverftand daaruit had kunnen ontftaan. Van *Rot*, *Zenuw*, *Gal* en van zoo vele andere koortsen, alwaar eene ziekelijke betrekking der *reproductie* of der gevoeligheid een hoofdpunt uitmaakt, zouden wij dan niet gelezen noch daarin gelegenheid tot altijd durende tegenftrijdigheden en onderrigting gevonden hebben.

Daar intusfchen dit algemeen misbruik van het woord *koorts* plaats heeft en de daaruit te zamengeftelde benamingen overal aangenomen, en door het spraakgebruik gewettigd, ook tot hiertoe door geen beter vervangen is, zoo blijft ons niets overig dan

daarmede juiste begrippen te vereenigen, waarop het in alle wetenschappen ook veel meer, dan op namen aankomt. Tot zulke juiste begrippen meene ik, geraken wij, indien wij den te voren vastgestelden algemeenen verdeelingsgrond van alle ziekten, op de koortfen toepasfen, en boven alles bij iedere daartoe gerekende form onderzoeken en vaststellen; of *daarbij*, bij uitsluiting, *de Prikkelbaarheid, of de Gevoeligheid, of de Reproductie*, zich in eene ziekelijke betrekking bevind? — Wij verkrijgen daardoor drie algemeene hoofdklasfen van koortfen, onder welke ieder kwalijk-bevinden zonder zwaarigheid, gerangschikt kan worden, dat men, met regt, onder de koortsachtige rekent.

I. KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER
PRIKKEIBAARHEID.

II. KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER GE-
VOELIGHEID.

III. KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER RE-
PRODUCTIE.

Zal de uitdrukking *koorts*, of koortsachtige ziekte, niet te wankelende of te onbepaald blijven, dan
moe-

moeten wij haar voorloopig ten minsten zoo bepalen, als ik zulks in mijn vorig geschrift, (*over de Zenuwkoortsen Bladz. 4 en 5,*) gedaan heb, dat zij namelijk bij uitsluiting alleen dat beteekent, wat de nieuwere eene *Vaatkoorts* genoemd hebben. Zal eene ziekte derhalven met regt eene koorts kunnen heeten, (zij moge voor het overige op de eene of de andere afmeting betrekking hebben) dan moet zij met aanmerkelijk versterkte zamentrekkingen van het Hart en de Vaten vereenigd zijn, waarvan versnelling en andere veranderingen des bloedsomloops, koortskoude, koortshitte, in een woord, de bekende verschijnselen eener vaatkoorts de gevolgen zijn. In dezen zin moet de koorts altijd en zonder eenige uitzondering eene ziekte van het Prikkelbaar stelsel zijn, en zij kan eigenlijk slechts in zoo verre op de overige afmetingen betrokken worden, als in derzelver stelsels de Prikkelbaarheid terugkeert, en derzelver eigendommelijke ziekelijke betrekkingen zich met eene vaatkoorts vereenigen. Na dit vooraf bepaald te hebben, zal ik hier de grondtrekken tot eene algemeene verdeling der koortsen, volgens het voorloopig aangeduid plan, trachten te ontwerpen.

I.

KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER
PRIKKELBAAARHEID.*Febres Irritabilitatis.*

De eenvoudige koorts in de Prikkelbaarheid, van welke, buiten de van de gezondheid afwijkende zamentrekkingen in het Hart en de Slagaderen, geene andere ziekelijke betrekking in het bewerktuigd gestel zichtbaar is, maakt de *eenige koorts in de Natuur*, daarbij, de op zich zelve altijd gelijkaardige grondform van alle overige koortsachtige bewegingen uit. Men heeft haar de *eenvoudige prikkelkoorts*, de *eenvoudige algemeene ontstekingskoorts*, de *eenvoudige pyrexie of synocha* genoemd. (*Febris ex stimulo simplici, inflammatoria simplex.*) Zij kenmerkt zich, in een voor het overige gezond ligchaam, eenig en alleen door versterkte en verhaaste zamentrekkingen van het Hart en de Slagaderen, en door de daarvan onvermijdelijk afhingende gevolgen, de koortskoude, de hitte, den vollen, harden, menigvuldigen polsflag, de gestremde afscheidingen, de dorst, de onrust

rust en slaaploosheid enz. Ook vindt bij haar door-
gaans geen verder onderscheid plaats, dat meerdere
formen dezer eenvoudige koorts ten grondslag kan
leggen; alle verscheidenheid rust eenig op de uitwen-
dige invloeden, welke deze koorts in een anders
gezond ligchaam, kunnen voortbrengen op haren
graad, duur, en hare mogelijke gevolgen. Met op-
zigt tot al deze betrekkingen, heeft er volstrekt de
grootste verscheidenheid plaats. Is zulk eene koorts
voorbijgegaan, de harmonie in het stelsel der bloed-
vaten hersteld, dan moet zich daaraan de volkomene
gezondheid, zonder eenige ziekelijke betrekking der
gevoeligheid of der *reproductien* paaren.

Zulk eene eenvoudige koorts bestaat eigenlijk denk-
beeldig; op zijn hoogst kunnen wij aannemen dat zij
in een gezond ligchaam, van eenen snel voorbijge-
gaanen indruk, van eenen zeer geringen graad, en
van zeer korten duur in de Natuur mogelijk zij, —
dat daarenboven noodwendig de gevoeligheid zoo
wel als de *reproductien* daarbij lijden moeten. Dik-
wijls geschiedt zulks in eenen zeer hoogen graad.

Van het lijden der *Gevoeligheid*, strekt ons dit reeds
tot bewijs, dat ook de eenvoudigste prikkelkoorts

wanneer zij slechts sterk genoeg is, niet zonder een meer of min in het oog vallend ziektegevoel blijft, dat niet zelden tot zulk eenen graad stijgt, dat het den zieken hoogst onaangenaam wordt. Voor het overige weten wij reeds dat het bij iedere dezer koortsen tot eigenlijke Zenuwkenteekenen komen kan, dat zij in eene Zenuwkoorts overgaan, in zoo verre zij, na of bij de Vaatkoorts nog eene bijzondere ziekte van de Hersenen en het Zenuwgestel ontwikkelt. —

Nog merkbaarer en veelvuldiger zijn de schendingen der *Reproductie*, welke zich onvermijdelijk bij eene niet te zwakke en niet te spoedig verdwijnende koorts voegen, al ware de koorts zelve de eenvoudigste. De zieke verliest zijn eetlust en zijne verduwing wordt geschonden, er hebben ziekelijke afscheidingen in de verduwings-werktuigen plaats, terwijl de zuiverste tong dikwijls reeds in de eerste dagen met een beslag overdekt wordt.

De gesteldheid van den heeten adem strekt ten bewijze van de mengings-veranderingen in de Longen; de uitvloeiingen door de huid, de nieren en de darmen, zijn eenen zekeren tijd opgeheven, volgen daar-

na des te sterker, en 'er worden stoffen uitgeworpen, welke in derzelver menging en overige eigenschappen, van de gezonde betrekking verre afwijken; van hier ontstaan het veelvuldig zweet, de troebele pis, het bezinkfel in dezelve enz. Verdwijnt de hevige koorts eerst na verloop van zeven of negen dagen, dan zien wij altijd de gevolgen van verminderde voeding des geheelen ligchaams. Bijzonder in het oog vallende en merkwaardig is de invloed der Vaatkoorts op de menging en op de overige eigenschappen van het bloed, waarop de sterkere zamentrekkingen in het Vaatgestel zeer beslissend werken: of deszelfs vatbaarheid om te stollen, zijne neiging om nieuwe bewerkteuigde voortbrengfelen te verwekken, neemt zichtbaar toe, en de gevolgen daarvan zijn, de ontstekingshuid, de lymphatische uitzweetingen en uitstortingen, de daar door gevormde vliezige, polypachtige massen, de verwasching der deelen onder elkander; of 'er treed ook wel, bij eene zeer hevige koorts, onder andere ongunstige omstandigheden, die mengings-veranderingen in de bloedmasa bij, welke ik hier boven bij den zoogenaamden rottigen toestand beschreven heb. In beiden gevallen is een
plaat-

plaatselijk ziekelijk proces der *vegetatie*, der ontstekings zeer eigen.

Uit dit alles blijkt het dat die ziekte welke de Artsen onder den naam van eene zuivere, eenvoudige *Synocha* beschrijven, en welke zij als eenen echten Dynamischen toestand, eenig en alleen uit eene disproportie der opwekbaarheid afleiden, noodwendig, ook uit het gezichtspunt van beledigde gevoeligheid, en nog meer uit de veranderende *vegetatien*, moet beschouwd worden. Voor het overige bestaat er geen zieke-toestand van ons ligchaam, waar deze ook in bestaan moge, geene ziekte, het zij heete, eene algemeene, of eene plaatselijke, eene acute of chronische enz., welke niet door eene Vaatkoorts kan vergezeld worden, die bij alle vreemde verscheidenheid, op zich zelve dien toestand uitmaakt, welke zich door onregelde zamentrekkingen van het Vaatgestel kenmerkt.

II.

KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER
GEVOELIGHEID.*Febres Sensibilitatis.*

Onder deze zamenstellingen maken de koortsen der Gevoeligheid een hoofdzakelijk onderwerp uit. Het wezenlijkst kenmerk derzelve ligt daarin, dat de Hersenen of het geheele Zenuwgestel met eene doorgaans eigendommelijke ziekte bezwaard is, welke hier altijd het hoofdzakelijk gebrek uitmaakt. Met deze vereenigd zich alsdan eene Vaatkoorts van zeer verschillende graden, ook voegen zich daarbij meermalen mengings-veranderingen, dikwerf zeer aanmerkelijke gebreken in de *vegetatien*. — Daar ik deze koortsen in mijn vorig Geschrift uitvoerig behandeld heb, kan ik daar over hier niets verder bijvoegen.

III.

KOORTSACHTIGE ZIEKTEN DER
REPRODUCTIE.*Febres Vegetationis, Reproductionis.*

In deze groote klasfe, welke de veelvuldigfte ziekteformen in zich vervat, bestaat het hoofdzakelijke gebrek in eene ziekelijke betrekking der *vegetation*, dan eens in de geheele bewerktuiging, dan weder in afzonderlijke deelen. De mengings-veranderingen de afscheidingen en vereenigingen van veelvuldige ftoffen, het ontftaan van nieuwe voortbrengfelen, en de oplofing of verwifeling der aanwezig zijnde, dit alles kenteekent zich hier in eene voorzeker onoverzienbare verfcheidenheid, welke dan nog door de toetreding van hoogere of geringere graden eener Vaatkoorts, en door menigerlei gebrek der gevoeligheid vermeerderd wordt. Al deze verfcheidenheden laten zich intusfchen gemakkelijk tot de volgende gezigtspunten brengen:

- 1.) De *Gastrifche koorts*, met beledigingen der werktuigen tot de verduwing, met opzameling
en

en bederf van onverduwd gebleven voedsel (*Febres saburrales*, koortsen uit buikvervuiling) met ziekelijke afscheiding van slym of gal, (*Febres Pituitosae*, *biliosae*, slym en galkoortsen,) wier voortbrengfelen zich niet alleen in de eerste wegen, maar dikwijls buiten dezelve ophoopen, ook op verschillende wijzen uitgeworpen worden, eindelijk ook met wormen (*Febres verminosae*, worm-koortsen.) In ieder dezer gevallen kan de Vaatkoorts in hare graden, loop, duur, in 't kort, in alle hare betrekkingen, al de reeds gemelde verscheidenheden aanbieden, hetgeen ook omtrent al de volgende koortsachtige ziekten der *Reproductie* geldende is.

- 2.) De overige ziekelijke afscheidingen met koorts van welke de *Catharrhus*, de *Buikloop*, en de koorts met gekrenkte afscheiding van het zog, tot de merkwaardigste behooren.
- 3.) De plaatselijke ontstekingen van in- en uitwendige werktuigen, die, offchoon wel de Prikkelbaarheid en Gevoeligheid in ieder ontstoken deel aanmerkelijk lijden, evenwel het juist als ziekelijke *vegetatien* aangenomen worden, waarmede

zich eene Vaatkoorts tot de bekende afgemaalde ziekteformen verbind.

4.) De *Huituitflagen*; die eigenaardige *vegeta-
tien* en herscheppingen in de huid, waaraan het
geheele ligchaam, onder de zichtbaarste men-
gings-veranderingen, deel neemt, vergezeld door
eene meer of minder hevige Vaatkoorts, de
uitslagkoorts. (*Febris exanthematica*.)

5.) De *uitteringen* of *vermageringen* des lig-
chaams; zichtbaar verminderde of geheel opge-
houde voeding des ligchaams, gewoonlijk met
aanmerkelijke ziekelijke herscheppingen in afzon-
derlijke deelen, welke hier de hoofdzakelijke
ziekte uitmaken. Iedere uittering, wanneer
zij eenen zekeren graad bereikt, wordt eene
stepende, of *teringkoorts*, (*Febris lenta hecti-
ca*,) welke voor 't overige als Vaatkoorts niets
eigendommelijks heeft.

6.) Eindelijk de boven uitvoerig beschrevene *Rot-
koorts*, welke, na de wijdloopig daargestelde daad-
zaken, als eene geheel bijzonder in 't oog val-
lende ziekte der dierlijke herschepping moet aan-

GENEESWIJZE DER ROTKOORTSEN. 51

gezien worden. Deze ziekte, in dit opzigt zelfstandig en eigendommelijk van aard, kan geheel onafhankelijk van eene Vaatkoorts bestaan, zich nogtans met haar tot velerlei graden en vormen der *Rotkoorts* vereenigen. (*bladz. 21.*)

Ik beschouw derhalven deze zoo eigendommelijke ziekte, welke de Artsen eene Rotkoorts genoemd hebben, op zich zelve, in het geheel *niet* als eene koorts, maar als eene ziekelijke betrekking van eenen geheel eigenen aard, welke het naast op de dierlijke mengingen en *vegetatien* betrekking heeft, maar zich echter in de *geheele* bewerktuiging, met veelvuldige ziekelijke kenmerken der prikkelbaarheid en gevoeligheid vereenigd. Zoo min de velerlei ongeregelde afscheidings-procesfen, zoo min de Pokken, de Mazelen, de Scharlaken uitflag en dergelijken, zoo min de uittering des ligchaams, het Scheurbuik, de Geelzucht, de Venusziekte, de Scrophula enz. op zich zelve *koortfen* zijn, maar even zoo vele eigendommelijke herfscheppingen daarstellen, — even zoo min kan dat eene *koorts* zijn, wat bij de Artsen onder den naam van Rotkoorts voorkomt, maar het is insgelijks een eigendommelijk gebrek der herfschepping. Dit gebrek is ook geenszins een *toevallig ding*

bij eene Vaatkoorts, volstrekt geen *toevallig gevolg* van dezelve, maar een *zelfstandig hoofdzakelijk gebrek*, waarbij veeleer de Vaatkoorts toevallig zich vertoont.

Na deze voorstelling, blijkt gemakkelijk, welk oordeel men over zoo menig eene andere benaming en verdeeling der zoogenaamde Rotkoorts, welke wij in de nieuwste bewerkingen der koortsleere, vellen moet. Ik wil hier, met voorbijgaan van eenige vroegere, alleen de bekendste herinneren, welke men in onze dagen heeft zoeken te doen gelden. Daar ieder afzonderlijk Schrijver blijkbaar bij alle verwarring van de wetenschappen, in het algemeen *zijne* inzigten voor de juiste, en *zich zelve* voor onfeilbaar houdt, zal ik liever de uitvinders en verdedigers van dezelve hier ongenoemd laten.

Men heeft de Rotkoorts eene Vaatkoorts genoemd, welke naam zij echter, volgens het opgegevene, niet verdient, daar zij slechts met deze koorts onder zekere betrekkingen te *zamenloopen* kan; men heeft onderzocht of zij tot de *verlammingen der Vaatkoorts*, of tot *die van het bloed* behoorde, en daarbij velerlei van *verminderde levenskracht van het bloed*, van
den

den *geheelen dood van het bloed* enz. gesproken. Al wat als waarheid, onder deze zinnebeeldige uitdrukkingen moge gelegen zijn, bevestigt reeds geheel en al, dat wij hier met eene eigendommelijke schending der Herschepping, en met eenen zeer nadeeligen invloed van dezelve op de prikkelbaarheid te doen hebben, maar daardoor wordt de Natuur dezer ziekte even min opgehelderd, als door de oude uitdrukking van de rotting, rottigen toestand in de eerste wegen of in het bloed, en dergelijken.

Wijders noemde men de Rotkoorts eene *asthenische Spier en Slagaderkoorts*, volgens eene algemeene verdeling der *Typhus*, in drie klasfen: *Typhus nervosus*, *muscularis* en *lymphaticus*, naar mate de ziekelijke betrekking, in het een of ander dezer stelsels, de overhand had. Daar intusfchen de Spier-zwakke, en de zwakkere zamentrekkingen van de Slagader in de Rotkoorts slechts een kleiner gedeelte der verschijnselen uitmaken, en daar zij bij het *scorbut* en in zoo vele andere gevallen aanwezig zijn, zoo kan daaruit, gelijk in 't algemeen uit verschijnselen, het wezen van onze ziekte des te minder afgeleid worden, daar zij openlijk op eene eigendommelijke groote menging-verandering, op eene ziekelijke Her-

fchepping berust, van welke die zwakte eerst het gevolg is. —

Volgens het inzicht der gewoone eenzijdige opwekkings-theorie, welke alleen koortsen van *vermeerderde* en van *verminderde levenssterkte*, *hypersthenische* en *asthenische koortsen*, en slechts eene trapsgewijze verscheidenheid derzelve erkent, zal de Rotkoorts onder de hoogere graden der *asthenische* koortsen behooren, en alle mengings-veranderingen, welke bij haar voorkomen, zullen van eene de bovenhand hebbende *asthenie* des vaatgestels afhangen. Gelukkig is eene zoo onvruchtbare voorstellings-wijze van de verschijnselen van ons bewerktuigd gestel, welke deszelfs opwekbaarheid, dat is zijne van de vegetatie *afhangende* zijde opvatte, bij alle denkende Artsen, na korten door aanmatiging kunstig bewerkten roem, reeds weder ten gronde gegaan. Het was geenszins moeielijk en men behoefde slechts een onbevooroordeeld, door geen geschreeuw van zekere Schrijvers bedrogen inzicht van het leven in de bewerktuigde Natuur te bezitten, om dit gevolg, in de beginne reeds, zoo als ik deed, vooruit te zeggen. Van vermeerderde levenssterkte, eener volkomenheid onzes ligchaams, kan op zich zelve geene ziekte, gee-

ne koorts ontstaan, want *hoe sterk* behoort men dan te zijn, om gezond te blijven? Ik dacht, hoe sterker de kracht, des te volkomener de gezondheid. Wat men *sthenische* ziekten genoemd heeft, berust geheel alleen op eene disproportie in de afmetingen; zonder zulk eene is in 't algemeen volstrekt geene ziekte mogelijk, en wanneer in afzonderlijke stelsels en werktuigen, bij voorbeeld, bij de Synocha in de Slagaderen, sterke krachtsoefeningen plaats hebben, zoo zijn zij daarentegen bij andere openlijk verminderd; ook kan bij zulk eene disproportie in de levenswerkzaamheden, de harmonie in de gevoeligheid en in de *reproductien* geen oogenblik zelfs bestaan. Ik moge het dan wel zien dat men mij bewijzen kan, dat de verschijnselen der Synocha *eeniglijk* van vermeerderde levenssterkte, als van haren eersten bron afhangen, en dat daarvan de verhoogde stolbaarheid der *lympa* het gevolg zij, en geen aandeel aan het oorzakelijke hebbe. Maar nu, indien iemand zeide dat het juist tegenovergesteld met de zaak gelegen ware; dat 'er op dat eene Synocha zich in hare eigendommelijke form vertoonde, *eerst* in het wel doorvoede, volsappige ligchaam, eene verandering in de mengingen en *reproductien* voortgaan, het bloed zelf stolbarer, plastischer, levendiger worden moest,

om nu toch eens zinnebeeldig te spreken, en dat als dan eerst de sterkere zamentrekkingen in de Slagader, in het kort, al de verschijnselen van vermeerderde levenssterkte, daarvan de gevolgen waren? Of wanneer een ander zeide, dat in de als een geheel te beschouwen bewerktuiging, *gelijktijdig* disproportie in de Scheikundige en Dijnamische zijde van het bewerktuigd gestel plaats hebben, op eene bepaalde wijze ineenloopen moet, om eene bepaalde ziekteform mogelijk en wezenlijk te maken, daar de bloote versterkte en vermeerderde zamentrekking in de Slagader, gelijk ieder gezond mensch willekeurig dit door loopen, geestrijke vochten, enz. bewerken kan, op verre na nog geene ziekte zij? — Al wie over zoodanige stellingen, — niet in de taal der Scholen alleen spreken en zich niet in breede twisten uitlaten, — maar daarover op eene bevredigende wijze beslissen moet, de zoodanige zal zich in geene geringe verlegenheid bevinden. — De uitdrukkingen, verminderde levenssterkte, zwakte, *asthenie*, zijn gedurende de laatste tien jaren, door de Artsen zoo dikwerf en zoo algemeen, gefnuikt, dat wij dezelve thans wel als verteerd en nutteloos mogen beschouwen. Wanneer een woord te algemeen, en tot beteekenis van te veelvuldige en verschillende onderwerpen gebezigd wordt,

wordt, dan moet hetzelfde noodwendig zeer spoedig zijn bepaald begrip verliezen, en bij gevolg onbruikbaar worden. Met geene uitdrukking in de Geneeskunde, is dit in de laatste dagen der Letterkunde meer het geval geweest, dan met de zoogenaamde *asthenie*.

Men vrage de aanhangers dezer onvruchtbare opwekkingstheorie bij al de boven opgenoemde koortfen, (Bladz. 37, 38.) men vrage hem bij honderden nog bij honderd zoo verschillende ziekten, welke derzelve oorzaken of hoofdzakelijk oogenblik zij, welke kenmerk zij bezitten, of waarop zij gegrond zij, en zij zullen u eenparig, even als of zij iets regt verstandigs zeiden, doen vernemen; *wij nu zeggen het is asthenie! — asthenie en overal asthenie*; een tovervoorschrift, dat nu zijne kracht verloren heeft, en dat wij geheel verbannen moeten, wanneer wij dieper in de Natuur der ziekten willen indringen. Iedere bepaalde, zelfstandige ziekteform, stelt als zoodanig eene eigendommelijke ziekelijke betrekking in het bewerktuigd gestel vooruit, en deze betrekking za. bij het allergrootste gedeelte der ziekten, veel meer in de dierlijke vereenigingen en herschepingen gelegen zijn, dan in enkele toe- of afzeming

der opwekbaarheid. Wanneer eens twee personen zwanger werden, eene robuste, sterke, volsappige, welke altijd goed geleefd had, de andere eene zwakke, welke welligt eenmaal in een Weeshuis opgenomen geweest is, waar men haar niet te overvloedig voedsel gaf, of welke eene reize in koud weder gedaan had, of op welke de anders bijzonder verzwakkende vermogens werkten; — heeft nu de eerste welligt eene *sthenische* of wel eene *hypersthenische*, de laatste echter eene *asthenische* zwangerschap? Zoo bespottelijk het zijn zou over deze vraag te twisten, zoo hebben wij nogtans in de laatste jaren tallooze dergelijke twisten over de *sthenische* of *asthenische* Natuur der ziekten moeten lezen, dikwijls zelfs daar, waar een openlijk gebrek der *vegetatie* of der herschepping plaats had. Wordt 'er bij den diep gezonken toestand van onze Letterkunde niet zoo veel begrijpelijk, en moet het dan niet onbegrijpelijk zijn, dat nog in onze dagen zulke onvruchtbare Ziektekundige, Clinische en andere Handboeken kunnen geschreven worden, waarin alles om *hypersthenie* en *asthenie*, in gedachtelooze, traage eenvormigheid draait? Bij de verkoudheid *asthenie*, en bij de Rotkoorts *asthenie*!! Had men dan ten minsten, onder de veelvuldige onderwerpen, welke men onder dit

nietsbeteekenend woord, met blinde willekeur zamengesteld heeft, de zwakte der prikkelbaarheid en gevoeligheid, en die der herscheppingen onderscheiden, en zoo als eenige Natuurwijsgeeren thans met regt doen, de eerste *verlamming*, de tweede *versterving* genoemd! Wanneer toch een verlamd deel zijn bewegingsvermogen, niet zelden tevens zijne gevoeligheid verloren heeft, daarbij echter nog jaren lang levend blijft en gevoed wordt, dan heeft toch in het zelve eene geheel andere *asthenie* plaats dan in een lid, dat voor weinige uren nog gezond was, en reeds dadelijk in versterving overgaat, of in het ligchaam van eenen scorbutieken, of van eenen aan Rotkoorts ziek liggenden, voorkomt? Men heeft op verre na nog niet alles, maar toch iets gezegd, wanneer men de *asthenie* in het eerste geval, verlamming, in het tweede versterving noemt. De aanneming van enkele trapsgewijze verscheidenheid der *asthenie*, als eenen toereikenden grond voor de verschillende ziekteformen, is een ijdel, willekeurig spelwerk, waaruit zich in het geheel niets verklaren laat. Even zoo willekeurig is het, de eigenschappen der Rotkoorts van eene bijzondere *asthenie* van het Vaatgestel af te leiden, bij voorbeeld de *petechiae*, de *passive* bloedvloeiingen enz. Is dan de *asthenie* in de Zenuwen, in de Spieren,

in de Verduwings-werktuigen bij die ziekte geringer? Uit bloote *asthenie* der vaten, welke wij bij onmagt, bij de geelzucht en in talloze andere gevallen veel grooter, zelfs tot geheele onvoelbaarheid van den pols, aantreffen, ontstaan noch *Petechiae* noch bloedvloeiingen, maar er wordt daarbij altijd eene bijzondere mengingsverandering des bloeds voorafbepaald. Deze mengingsverandering is alleen reeds toereikende, die *Symptomata* voort te brengen, waar de krachten nog openlijk in eenen hoogen graad bestaan, de zieken niet altijd bedlegerig zijn. Uit deze aanmerkingen blijkt buiten allen tegenspraak, dat de verdeeling der ziekten in *sthenische* en *asthenische*, welke op zich zelve reeds niet veel zeggen wil, waar het op eene wezenlijke kennis hunner natuur en vormen aankomt, niets daartoe kan bijdragen, om de Rotkoortsen derzelve juiste plaats in de Ziektekunde aan te wijzen.

Velen onzer nieuwste Schrijvers meenden de Natuur der Rotkoorts daar door volkomen bepaald te hebben, dat zij dezelve eenen *Typhus*, eenen *zeer hoogen*, den *hoogsten graad van Typhus* noemden. Maar hoe kan hier een woord beslissen, wiens betekenis van de oudste tijden af bedriegelijk was, en

waar-

waarmede men, vooral in onze dagen van verwarring, geen enkeld bepaald begrip verbonden had? De Zenuwkoorts heeft men immers ook *Typhus* genoemd, (Bladz. 20.) ja men heeft deze benaming op iedere koorts, welke geene openbare Synocha is, uitgestrekt, derhalven ook op zoodanigen waar gedeeltelijk slechts eenen geringeren graad van zwakte plaats heeft, gedeeltelijk de eigendommelijke mengings-veranderingen der Rotkoorts geheel ontbreken. En wanneer men dan ook aannemen wilde, dat *Typhus* altijd eene zwaare, boosaardige, zeer gevaarlijke ziekte beteekende, en men ook, gelijk Zenuw en Rotkoortsen, eenen *Typhus nervosus* en *Typhus putridus* onderscheiden wilde, dan zou daarmede evenwel de Natuur van onze ziekte niet beter, als door de oude uitdrukking Rotkoorts, bepaald zijn. —

Sedert ongeveer een jaar, is het bij zekere Schrijvers en Onderwijzers, hier en daar zelfs in een Ziekenhuis tot mode geworden, tusfchen *Synochus* en *Typhus*, nog eenen *Synochus* te plaatsen, en deze drie koorts-rangfchikkingen, gelijk men ze noemt, de Tusfchenpoozende en de Sluipkoorts, als eene toegift bij te voegen. Men leert van deze drie Hoofd-koortfen het volgende: „ *Men kan eigenlijk drie*
koorts”

koorts-rangschikkingen aannemen, van welke de eene aan het elektriek oogenblik in de Prikkelbaarheid, de andere aan het elektriek oogenblik in de Reproductie, de derde aan dat in de Gevoeligheid beantwoord. Deze drie koorts-rangschikkingen, welke men ook slagaderlijke, aderlijke, zenuwachtige, elektrische, magnetische, scheikundige noemen kan, zijn de *Synocha*, de *Synochus*, de *Typhus*. Tot *Synocha* behooren alle, onder den bijzonderen naam bekend van ontstekingsachtige, tot *Synochus* de gastrische, en tot *Typhus* de eigenlijke Zenuwkoortsen." Daar met betrekking tot onze Rotkoorts van de *Synocha* hier niet verder gesproken kan worden, zoo blijf ik bijzonder thans bij den *Synochus* en den *Typhus* stil staan: *Synochus putris*, *remittens*, *Febris biliosa inflammatoria*, *Febris biliosa putrida*, *Febris cum coluvie pituitae in primis viis*, *Febris verminosa*, *pituitosa*, *Febris asthenica*, *Gastrische koorts*, *Galkoorts*, *Rotkoorts*, zijn de veelvuldige benamingen der koortssoorten, welke de door ons voorgestelde tweede orde afbeelden, en van de eene zijde aan de *Synocha*, en van de andere aan den *Typhus* grenzen. De *Synochus* is bij ons, die koorts, waar de Slagaderlijkheid in de Aderlijkheid gegrepen is, en dat wel primair of secundair. Waar de Slag-

ader-

aderlijkheid onmiddelijk in de Aderlijkheid gegrepen is, daar is de eigenlijke Synochus primair geplaatst. Daar echter, waar de Slagaderlijkheid in de Aderlijkheid aangedaan was, dan echter dieper afzank, en de Aderlijkheid bereikt, daar heeft Synochus, maar slechts secundair plaats. De zitplaats des Synochus is in de Aderlijkheid. Daar ontsteking en koorts nu in de Aderlijkheid kunnen aanwezig zijn, zoo is het ook slechts de Slagader in de Ader, welke bij de Synochus is aangedaan. Reeds heeft de verdienstvolle PETER FRANK in zijne Epitome, waar hij van de ontstekingskoorts en hare oorzaken spreekt §. 118. voortreffelijk aangemerkt, dat die oorzaak, welke het stelsel van het Hart en der Slagaderen tot aanhoudende zamentrekkingen (ad continuas contractiones) prikkelen kon ook tot ontstekings-koorts bepaalt, en dat hij bij de hevige ontstekings-aardigen koortsen niet alleen de Slagaderen, maar ook de Aderen, vooral derzelve inwendige oppervlakte, volkomen rood en ontstoken, niet alleen gevonden, maar ook dikwijls gezien had. Wat echter hier in de Slagader ontsteking maakt, zich rood voordoet, is de Slagader, het elektriek oogenblik in de Ader. Even als de Slagaderen, zoo ook hebben de aderen eigene kleine bloed-

vaatjes, *vasa vasorum*, welke veelvuldig ontstoken worden, waardoor de ontsteking der inwendige oppervlakte der aderen onstaat. Uit deze opgaven moet dan nog verder bewezen worden, dat in den *Synochus*, de *Asfimilatie* bij uitsluiting lijdt, dat bij denzelfven gastrische verschijnselen moeten plaats hebben, dat hij altijd in de form eener *continua remittens* optreedt, en dergelijken meer, wat hiertoe eigenlijk niet behoort. Bij den *Typhus* ondervinden wij dan eindelijk nog, dat dezelve zich in den meer ontsteking-aardigen, gastrischen, en rottige verdeelen laat, en onze Rotkoorts wordt, zoo wel tot den *Synochus*, ook op nieuws hiertoe gerekend.

Wanneer iemand zedert tien jaren, in den Chaos der geneeskundige Letterkunde, in deze Mode, in deze Modedwaasheid gedeeld, wanneer hij zich aan iedere meening van den dag overgegeven, van maand tot maand van overtuiging verwisfeld, en heden daarop geschimpt had, wat hij nog gister met ruwheid en aanmatiging verdedigde; dan zou hij naauwelijks in staat geweest zijn, grootere verwarring in de koorts-leere te brengen en in het oogvallende tegen de regelen der redeneerkunde, en tegen uitgewezen daadzaken aan te druischen, dan in de opgegeven

stel-

stellingen geschiedt. Wie beweren wilde, hetgeen wezenlijk geschied is, dat deze verdelingen en benamingen der koortsen, boven alle overigen den voorrang daarom verdienen, om dat zij het Wezen en het Karakter derzelve naauwkeuriger verklaren, die zou zonder tegenspraak, volstrekt geene kennis, geen gevoel van datgene hebben, waarop het hier eigenlijk aankomt. Openlijk zijn die verdelingen gegrond, deels op ijdele onderstellingen en woorden, op de voorgewende Electricke, Magnetische en Scheikundige betrekking, van welke ik daarna spreken zal, deels op verschijnselen bij de koortsen, welke als iets uitwendigs, derzelve wezen nimmer bepalen kunnen, en het allerminst onder de handen van eenen Uitlegger, die met lichtzinnige willekeur te werk gaat, en bij wien men niet zeker is, of hij zijne stellingen van heden, morgen niet weder terug neemt, en die 'er zich verder niet aan bekreunt of hij eenē zaak zwart noemt, welke hij even te voren bewezen had, dat zij wit was. Deze wijze om de wetenschappen te bearbeiten, brengt dezelve met iederen dag den ondergang nader. Doch ter zake:

Wat wij thans onder het woord *Synochus*, in de willekeurigste verwarring zamen geworpen zien, zijn

voor het grootste gedeelte zelfstandige ziekteformen, welke alle hare bijzondere eigenschappen bezitten, bij voorbeeld, de ontsteking, de galachtige, de slijmige toestand, de gebrekkige betrekking der herscheppingen bij de Rotkoorts enz. Al deze eigenschappen worden daardoor op geene wijze opgehelderd, dat men de Vaatkoorts die dezelve vergezeld, eenen *Synochus* noemt. Dat deze koorts *remittens* is, daarvan is de grondslag in haren duur gelegen, want het is in de natuur van ons Bewerktuigd Gestel gegrond, dat geene koorts meerdere dagen achter een in gelijke sterkte voortduren kan; maar die *remissiones* zijn toevallig en bepalen nooit het wezen en het kenmerk eener ziekteform. Ontsteking, Galachtige, Slijmige toestand enz. kunnen ook bij aanhoudende, en nog gewoonlijker bij tusschenpoozende koortsen voorkomen. Wie dus zegt, hij behandelt eene *Febris remittens*, deze zegt juist zoo veel als niets.

Het overeenstemmende van zoo vele verschillende ziekteformen, welke allen *Synochus* heeten moeten, in eene *ontsteking van de inwendige oppervlakte der Aderen* te stellen, behoort tot de wonderbaarste invallen, welke de nieuwste omwentelings-zwijmeling,

in de Geneeskunde bevorderd heeft. Vooreerst is het aanwezen dezer onsteking in de Aderen, vooral bij geringere graden eener Vaatkoorts, noch bewezen noch bewijsbaar, derhalven loutere verdichting; (*) en al ware zij ook bewezen, en al had zij bij alle hevige Vaatkoortsen, als gevolgen hunner hevigheid, plaats, dan begrijp ik nog niet, hoe daaruit

(*) Geheel ten onrechte beroept men zich op den verdienstvollen P. FRANK, en verdraait, te vergeefs, zijne stelling. Hij zegt niet, dat die oorzaak eene ontstekingskoorts voortbrengt, welke het Hart en de Slagaderen *ad continuatas contractiones* prikkelt, maar die oorzaak doet zulks, welke *VIOLENTAS et continuatas contractiones* maakt. Zijne ontdekking van het merkwaardig verschijnsel van het welk hier gesproken wordt, drukt hij met de volgende woorden uit: *In VEHEMENTISSIMIS inflammatoriae naturae febribus, sub ENORMI cordis arteriarumque agitatione, non modo has ipsas, sed venarum totam compagem, interna superficie undique profunde rubentes ac inflammatas, nos primum conspeximus, similesque arteriae, imprimis magnae, phlogoses partiales, sub iisdem circumstantiis, jam pluries ostendimus.* Hoe kan men uit deze waarneming, welke bij de onsteking in de Aderen, uitdrukkelijk eene *enorme* beweging der vaten in de *hevigste* ontstekingskoortsen, voor af bepaalt, de gevolgtrekking afleiden: dat het wezen van alle bovengenoemde zoo verschillende ziekteformen — in eene onsteking der Aderen bestaat, van die koortsformen, waar de Vaatkoorts dikwijls allergeringst is? Wie zich tot zulke gevolgtrekkingen gerechtigd acht, kan vrij alles bewijzen, wat hem slechts invalt? —

niemand tot eene slechts dragelijke kennis van het wezen eener Gal, Slijm, of Rotkoorts, enz. gerekend zou, wanneer men hem het holle voorschrift voorwierp; de Slagaderlijkheid was in de Aderlijkheid gegrepen, de inwendige oppervlakte der Aderen was ontstoken? Gesteld eens dat men daarbij eenen bepaalden ziekentoeftand der Aderen denken kon, wat nut zou het aanbrengeu, om ons over de eigendommelijke ziekte der mengingen en herscheppingen bij de Rotkoorts opheldering te geven, dat men de Rotkoorts, volgens de boven opgegevene verdeling onder den *Typhus* rangschikt? —

Na dit alles kan de tusfchen gefchoven *Synochus* ons niet uit die verwarring ontheffen, waarin de Koortsleer door de aanneming van bloot *sthenische* en *asthenische* koortfen, en door het onbepaalde gebruik van het woord *Typhus*, geraakt was, veel eer wordt die verwarring nog vermeerderd, wanneer men van den *Synochus* niet beters weet te zeggen dan hetgeen ik nu reeds aangevoerd heb. Wij behoeven derhalven op deze uitdrukking der Mode geen verder acht te geven of ons immer verbeelden, dat de Schrijvers en Artfen die tot hiertoe niet dan van *Synocha* en *Typhus*, of van *hypersthenische* en *asthe-*

nische koortfen gehandeld hebben, en dezelve genazen, in hunne inzigten ware vorderingen gemaakt hebben, wanneer zij, gelijk van een nieuw mode artikel der weelde, van eenen *Synochus* spreken, en denzelven als iedere andere koorts behandelen. Naauwelijks tien jaren geleden was het de Mode, geen en Gastrifchen koorts in voorlezingen, gefchreven en Ziekenhuizen te dulden; die de zoodanigen niet dulde, was een groot Man, opgeklaard door de nieuwste groote vorderingen in de Geneeskunde; van deze koortfen te spreken was de onfeilbare weg om als eenen onwetenden aanhanger van oude dwalingen bespot te worden; — thans komen deze zelfde koortfen, onder de firma van den *Synochus* op nieuws aan de orde van den dag, en alwie met den voortgang der wetenschappen eenen gelijken tred houden wil, moet thans vaster aan dezelve gelooven, dan zelfs de oude Gastrifche Scholen deden. Ach! welke eene ellendige wifeling der dingen in eene wetenschap, van welke men ons bij alle gelegenheden wil doen inbeelden, dat zij op ware en vaste, onveranderlijke grondwetten gebragt en dezelve een hoogst wetenschappelijk beginsel gegeven zij! Juist die Mannen, die ons zulke verzekeringen geven, drijven, meer dan anderen, met de arme mishandelde

Geneeskunde een waar kinderspel, en het is voor hun van weinig beteekenis, om dezelve heden vast op te bouwen, om ze morgen met den toverstaf hunner phantasia en bespiegelingen te beroeren, en weder te doen instorten!

De verdeling der koortsen van P I N E L, die bij de nieuwste Fransche Schrijvers in een voortreffelijk aanzien staat, kan zoo min als eene der tot hertoe aangevoerde, iets bijdragen, om de Natuur en de juiste plaats der Rotkoorts te bepalen. Hij verdeelt, zoo als bekend is, de koortsen in *Fievres angiotoniques*, (Synocha) *Meningogastriques*, (galachtige, Gastrische koorts) *Adéno-meningées*, (Slijmkoortsen) *Adynamiques*, (Rotkoortsen, wier kenmerk valschelijk in eene groote slapheid (*atonie*) der gezamenlyke Spiervezelen gesteld wordt) *ataxiques* (Zenuwkoortsen) en *adénonerveuses*. (de Pest) De *Fievres adynamico ataxiques* maken alsdan onze rottige Zenuwkoortsen uit. Wanneer een Landsman van P I N E L de gezondheid, de juiste betrekking der levenskracht, *Enzodynamie*, de te sterke verhooging van dezelve, *Hyperzodynamie*, de zwakte echter *Azodynamie* noemt, en tot de laatste onze Rotkoorts rekent, dan is daarmee verder ook niets opgehelder. —

Eindelijk wil ik hier nog een Scheikundig inzicht aanvoeren, volgens hetwelk men de koortfen in het algemeen heeft zoeken te verdelen, en de Rotkoorts hare plaats trachten aan te wijzen. Naar den overvloed van sommige en het gebrek aan andere stoffen in het Bewerktuigd Gestel, verdeelde men alle ziekten in *oxygeniseerde*, *caloriseerde*, *hydrogeniseerde*, *azotiseerde* en *gephosphoriseerde*, en stelde de Rotkoortfen gedeeltelijk onder de *hydrogeniseerde*, vooral wanneer zij met eenen galachtigen toestand verbonden waren, gedeeltelijk onder de *azotiseerde*. Tegen zulk eene stelling intusfchen moet ik herinneren, dat wij de mengingsveranderingen in ons levend ligchaam in het algemeen, derhalven ook in de zoogenaamde Rotkoortfen te weinig kennen, dan dat wij ze volgens Scheikundige Processen in de doode Natuur zouden mogen beoordeelen; voorts dat, wanneer wij ook in de ziekten zekere stoffen, het Hydrogenium, het Azotum enz. in eene disproportie aantreffen, dit alles iets uitwendigs, een gevolg van mengingsveranderingen is, wier wezen wij daaruit niet nader leeren kennen, wanneer men zegt, dat deze of gene stof rijkelijker in het ligchaam verwekt en afgescheiden word. Kennen wij dan de rotting in de doode Natuur, offchoon wij ook weten dat

daarbij *Ammonium* en nog meer andere stoffen, zoo wel verwekt, als uit de vereeniging met andere stoffen voortgebracht worden. —

Ik bepaal mij thans tot de oorzaken der Rotkoorts, en wel vooreerst tot den, in het bewerktuigd gestel, liggenden toereikenden grond harer verschijnselen, welke men ook de naaste oorzaak, of het hoofdoogenblik genaamd heeft. Omtrent deze naaste oorzaak, aangaande het Wezen der eigendommelijke ziekteform weten wij tot op dit oogenblik niets meer, dan dat hier een bepaald gebrek der dierlijke *vegetatien*, eene bepaalde mengingsverandering, in de dierlijke stof aanwezig zijn moet, welke op zich zelve van de Vaatkoorts geheel onafhankelijk is. In het algemeen, verwijzen ons zonder tegenspraak alle verschijnselen bij de Rotkoorts, bij de boven afgeschilderde rotziekten in het algemeen, naar eene ziekelijke betrekking der *reproductive* zijde des ligchaams, terwijl derzelve aanwezig alleen van zulk eene betrekking kan afgeleid worden. Maar waarin bestaat dezelve? Hoedanig is zij, bij de Rotziekten, van zoo vele andere veranderingen der menging onderscheiden, die dikwerf in menig eene ziekteform voorkomen? In welken samenhang staat zij met de prikkelbaarheid en gevoeligheid, in het kort, met alle an-

de.

dere voorwaarden van het Leven? Deze vragen heeft men reeds dikwijls met velerlei onderstellingen, niet zelden met volkomen onzinnige redeneeringen trachten te beantwoorden, van welk ik hier slechts eenige met weinige woorden aanroeren wil. Ik sta daarbij zoo veel over, wat ten hoogsten op de waarde van een gedicht aanspraak kan maken; want als, bij voorbeeld, iemand wilde zeggen: *Het levens-proces is een opgesloten lijf, en het Lijf een verligchamelijkt levens-proces; de Herschepping der stof, het zichtbare wandelen van den geest;* — dan zijn dit of ijdele voorschriften, of die triviale wijsheid, welke zij verbergen, ligt zoo diep, dat het der moeite niet waardig is, dezelve te zoeken. Alwie zich bij de Herscheppingen van de stof in de Rotkoorts, daarmede vergenoegen kan, het zichtbare wandelen van den geest daar in te erkennen, dien moet men in zijn geloof niet storen, noch hem zijne droombeelden van den gezonden en van den zieken *Psyche*, welke over de Herscheppingen heerscht en beschikt, gaarne overlaten. Het is daarentegen even billijk niet te verlangen, dat men achter zulke dichtstukken ware inzigten zoeker! —

Tē voren geloofde men de Natuur der Rotkoorts

daardoor volkomen bepaald te hebben, dat men *ware rotting* in het Ligchaam, of in het bloed, of in de eerste wegen aannam. Maar zoodanig eene, zoo als wij ze in de doode Natuur aantreffen, heeft nimmer in het levend ligchaam plaats, veel eer is het leven zelf de grootste hinderpaal daartegen. Daar de zekerheid dezer stelling reeds lang uitgemaakt is, zoo zal ik mij daarbij niet langer ophouden. Wilde men zich achter de uitdrukking: eigendommelijk Ziekelijk bederf, geringe graad van rotting, neiging tot rotting en dergelijken verbergen, zoo zou dit de zaak toch niet ophelderen: zoo veel is intuschen allezins waar, dat de eigendommelijke ziekte der Herschepping bij de Rotkoorts, ieder afzonderlijk deel in het geheele ligchaam zeer geneigd maakt, na den dood, snel en sterk tot rotting over te gaan, gelijk wij reeds gezien hebben. Wij zijn derhalven zonder twijfel gerechtigd om eene neiging tot rotting in onze ziekte aan te nemen; zij is echter gevolg, en wij leeren uit haar aanwezen de hier plaats grijpende ziekelijke betrekking der *Reproductien* niet nader kennen. —

Zwakte, asthenie heet het verder, is het hoofd-oogenblik, waarop de Rotkoorts, even als zoo vele andere ziekten, berust. Dat dit woord hier, gelijk

lijk nergens, onze inzigten niet vermeerderd, heb ik reeds aangeduid. Wanneer wij den robusten, sterkersten mensch, wien ieder den hoogsten graad eener *sthenische* gesteldheid of aanleg zonder aarfelen, toeschrijven zou, wanneer wij dezen plotseling, binnen weinige uren, in den hoogsten graad van eenen rottigen toestand zien vervallen, en wel na uitwendige invloeden, welke openlijk de Herscheppingen aantasteden, bij voorbeeld, na besmetting, wie zou daar in eene bevredigende oplossing omtrent zulke een verschijnsel kunnen vinden, wanneer men antwoorde; dat het sterke ligchaam plotseling tot op den hoogsten graad verzwakt was geworden? Waar is dan op eenmaal die groote *sthenische* sterkte gebleven? Waarom ontwikkelt zich daarbij, onder andere omstandigheden, eene *Synocha*? Van waar dikwijls zulke hooge graden van zwakte zonder eenige in het oog vallende mengings-veranderingen, die wel tot verlamming, maar niet tot versterking overgaan? Alwie deze en dergelijke vragen niet bevredigend beantwoorden kan, moet niet verlangen, dat men in *asthenie* den toereikenden grondslag der Rotkoorts opgegeven hebbe! —

Gebreke aan Zuurstof, zal, volgens anderen, de

onveranderlijke oorzaak van het Scorbut en der Rotkoorts zijn ; volgens anderen *overvloed* van *Waterstof* en *Stikstof*, nog anderen, hebben de Koolstof, de Zwavel, de Phosphorus, de Warmte, de Lucht, de Electriche, de Warmtestof, de Magnetische Stof, enz., niet alleen rollen medegedeeld, maar ook derzelve, twee, drie, vier, vijfledige vereenigingen. Al deze stellingen, welke de willekeurigste Bespiegeling iederen dag op nieuw aanbieden kan, ontbreekt het voorzeker verder aan niets, dan aan het bewijs, dat in het gebrek of den overvloed der genoemde stoffen, de wezenlijkste voorwaarde der Rotkoorts werkelijk bestaat. Niets is daarin waar noch tegen allen tegenspraak bewezen, dan dat aanzienlijke mengingsveranderingen, belangrijke verplaatfingen der dierlijke stof, deze ziekte volstrekt voorafgaan. Maar den grond zelve is het toch, dien wij zoo gaarne ontdekken wilden ! Wanneer nu een gezond mensch, door besmetting plotseling in den hoogsten graad der Rotkoorts vervalt, waar blijft dan op eens zijne Zuurstof ? Wat vult zijn ligchaam zoo snel met overvloedige Water of Stikstof aan ? Op deze en dergelijke vragen kan men wel zeer vele woorden en voorschriften te hooren en te lezen erlangen, maar

van

van de naaste oorzaak der Rotkoorts , ontwaart men daar uit niets !

Andere , nadat reeds te voren de zuivere , eenvoudige ontstekingskoorts , van eene disproportie der electriciteit afgeleid was , laten nu dezelve ook als oorzaak des *Typhus* gelden ; zij gelooven , of veel eer overtuigen zich zelve , dat het koortsbeginsel geen ander zij , dan de electrieke stof , en dat de voortbrenging der koorts , op zich zelve , in de daad niet anders zij , dan een eigendommelijk *Proces der Electriciteit* , of van het *Galvanismus* , in de opwekbare werktuigen des dierlijken ligchaams , en wel het naaste in de Zenuwen en het stelsel der Slagaderen. Jammer intusfchen dat wij ook bij het onzijdigste aanzien en onderzoek van eenen aan Rotkoorts lijdenden , niet de geringste spoor , niet de verwijderste daakzaak vermogen te ontdekken , welke ons op eenen zamenhang zijner ziekte met een bewezen , electriek verschijnsel op eene luisterrijke wijze kan terug wijzen. Tot aan deze ontdekking , blijft alles eene individueele wijze van voorstelling , welke ieder naar willekeur maken kan , zonder dat wij daardoor in ons weten verder komen. Het moet zelfs belagchelijk schijnen , gelijk mij ergens is voorgekomen , eenen Dorpsheel-

meester van die ingewikkelde, hoogst zamengefelde, en met den toestel van het Hersengeftel en deszelfs Raderwerk overeenkomende Voltaïfche Zuilorde te hooren fpreken, welke onder anderen zelfs de ziel fixeren kon. Wat baat ons dit te weten.

Een groot bewijs van onze inzigten en van onze fterke Geneeskundige grondftellingen moge het zijn, dat wij onder zoo vele elkander tegensprekende meningen, thans beginnen van *Electrifche*, *Magnetifche* en *Scheikundige koortfen* te fpreken, waarbij dan de Rotkoorts gedeeltelijk onder de Magnetifche, gedeeltelijk onder de Scheikundige koortfen geplaatst wordt. Waarom nu de *Typhus* alleen eene Scheikundige koorts zijn zal, is des te minder in te zien, daar juist in den *Synochus* de grootste mengingsveranderingen voorkomen, welke zelfs bij de *Synoché* niet geheel ontbreken. En wat is dan eene Magnetifche koorts? Men neme alles te zamen wat wij van Magnetifche verschijnselen in de Natuur dadelijk kennen — en wij kennen immers alleen verschijnselen, want eene Magnetifche stof of kracht wordt, als grondstof derzelven thans *aangenomen*, — en beproeve het, daarin eenen zamenhang met den toestand van eenen koortszielen te vinden! Ik twijfel aan het

gevolg van zulk eene poging. Want al wat ons de Natuurwijsgeeren vertellen, van dat, wat in den Mikrokosmos, de Magneet in het Makrokosmos vertegenwoordigt, van het Magnetismus in de Aderlijkheid en in de *Reproductie*, van den strijd van het Magnetismus tegen de electriciteit, en van zoo vele dergelijke dingen, zal toch, hoop ik door ieder een daarvoor worden aangezien, wat het werkelijk is, als ijdele redekavelingen, die in een gedachteloos gedicht, waar het alleen op kunstige woordplaatfingen aankomt, derzelve plaats zeer goed behouden. Maar de echte Natuurkenner, de Arts, die in het dierlijke ligchaam eene Magnetische betrekking aannemen, en daaruit het ontstaan der ziekten afleiden wilde, die zal dezelve boven alles vooraf in blijkbare daadzaken willen opgelost zien. Deedt hij dit niet, dan zouden zijne uitzigten geene meerdere waarde hebben, dan de leere van den eenen, omtrent warme, koude, vochtige en drooge hoedanigheden; — of van den anderen, van eene eeuwige ziel der wereld, welke met de drie, vier, vijf of zeshoekigen kleine grondligchaampjes speelt; of van eenen derden, omtrent het *Sulphur*, de *Mercurius*, *Tartarus* etc. als oorsprong der ziekten — of van eenen vierden, aangaande den rustigen, of onrustigen *Archaeus*, — of van

eener

eenen vijfden , omtrent zuure , loogzoutige , zoute , garstige , scherpten , — of van eenen zesden , over rotting , gal , verstopping en velerlei andere dingen ; — of van eenen zevenden , van eenen kranken *Pfysche* enz. Genoeg , wij weten omtrent de naaste oorzaak der Rotkoorts juist dan niets , wanneer men dezelve eene Magnetische koorts noemt , en zoo zijn derhalven al de aangevoerde meningen over deze naaste oorzaak , niets meer en niets minder dan bewijzen onzer onwetendheid , van onze zucht , om deze achter woorden te verbergen , gedeeltelijk ook van wezenlijke dwalingen des menschelijken verstands. —

Ook in de opgave der *verwijderde* , *uitwendige* aanleidingen tot Rotkoorts , heerscht bij de Artsen van vroegeren en lateren tijd , groote verwarring en tegenspraak , die gedeeltelijk uit de volgende bronnen ontstaan zijn , en nog ontstaan : vooreerst , uit de buitengewone verwisfeling der oorzaken , welke in de doode Natuur rotting verwekken en begunstigen , en welke men , in het levend Ligchaam , dat zelfde gevolg verkeerdelijk toeschreef , met de zoodanigen , die den eigendommelijken ziekentoeftand der *reproductie* bij de Rotkoorts verwekken. Voorts , uit het verzuim van het wezenlijk en gewigtig onderscheid

tusfchen de oorzaken, welke juist dezen ziekeftand aanbrengen, en de zulke, welke in het algemeen en onder de verfchillendfte betrekkingen eene Vaatkoorts voortbrengen kunnen, eindelijk uit de elkander doorkruifende ftellingen, dat deze of gene eenvoudige bepaalde oorzaak, op zich zelve eene Rotkoorts voortbrengt, daar wij haar evenwel niets anders dan onder eenen zamenloop van meerdere omftandigheden werkelijk zien ontftaan. Vele der nieuwfte gefchriften, die voorgeven tot volkomenheid der Geneeskunde te hebben bijgedragen, maakt voor een gedeelte aan den anderen kant, onverftandige, dwaafte, fcheeve, of ten minften fcheef uitgedrukte ftellingen bevatten, zijn 'er verre van af, om de zoo zeer verwarde Aetiologie juifter te maken; veeleer maken zij de verwarring nog grooter. Dus lezen wij, bij voorbeeld, *al wat de Aderlijkheid hare Electriciteit ontrooft, kan den Synochus verwekken. De Synochus, gelijk alle koortfen en ontstekingen zal dan ontftaan, wanneer de betrekkelijke cohaefie in de volftrekte tracht over te gaan, de Slagader Ader worden wil, en dat hier, bij den Synochus, onmiddelijk in de Ader. Alle invloeden, welke dit vermogen uit te werken, brengen den Synochus voort.* Derhalven al wat de kleine Slagaderen tusfchen de vlie-

zen der aderen op den zeer wonderbaren inval brengt om Aderen te worden, brengt Rotkoorts voort. Kan men iets aardiger zeggen? *De invloeden, welke der Synochus verwekken, zijn die, welke tot de luchtstreek behooren. Even gelijk de Synocha aan den winter, zoo ook beantwoordt de Synochus aan den zomer. 'Er kan volstrekt geen Synochus ontstaan, waar niet vooraf de Expansie de bovenhand in het Bewerktuigd Gestel heeft.* Bij andere gelegenheden ondervinden wij voorwaar dat de velerlei tot Synochus gerekende ziekten, in alle jaargetijden kunnen voorkomen. Wat de Rotkoorts betreft, zoo zien wij haar dikwijls, zonder eenigen invloed van het klimaat, ontstaan, en omgekeerd, brengen deze invloeden, hitte, vochtigheid, lage gronden, nog op verre na geene Rotkoorts voort. — *Iedere Hemelsstreek, welke met het voorjaar overeenkomt, verwekt ontstekingsachtige Galkoortsen, onder heete Hemelsstreken heerscht de zuivere Biliosa, de meer vochtige koude klimaten brengen de Rotkoorts voort.* Wie weet niet dat dit alles in de Natuur geheel anders is. In alle plaatsen kan de Rotkoorts heerschen, maar het meest daar, en bereikt haren hoogsten graad, waar zij het heetste is. — *Door het verlies van vochten wordt den grond tot de Rot, door de gemoedsaandoe-*

ningen, tot de Gal, door slecht voedsel tot Slijm-koorts gelegd. Waar velen dezer invloeden te gelijker tijd voorkomen, veroorzaken zij allen de Rotkoorts als den laagsten trap des Synochus. Opmerkelijk voorwaar! De robuste, volsappigste menschen zien wij dikwijls spoedig in Rotkoorts vervallen, en andere die na bloedvloeijingen, buikloop, zaadverlies enz. op den uitersten graad van krachteloosheid gebracht zijn, bekomen niets minder dan eene Rotkoorts. En Rotkoorts, bij velen de hoogste trap des Typhus, hier de nederigste, de laagste trap van den Synochus, lager, dan eene onbeduidende ontstekings Galkoorts. Waarlijk kan onze spraakverwarring wel eenen hooger graad bereiken? — Tot verwekking des Synochus worden te regt ook de Contagia gerekend, bij de Rotkoorts ten minsten lijdt dit geen twijfel. Zij werken te zamen genomen op geene andere wijze dan dat zij de zamentrekking ten voorschijn roepen, soms kunnen zij noch ontsteking noch koorts veroorzaken. Wanneer 'er tot eene Rotkoorts niets anders nodig ware, dan eene oorzaak, welke de zamentrekking in de Bloedvaten te voorschijn riep, dan zou ongetwijfeld iedere koorts eene Rotkoorts zijn, en de wereld ware als dan waarschijnlijk reeds uitgestorven. De hier plaats-

hebbende mengings-veranderingen, stellen geheel andere gronden vooraf. Deze weinige proeven, welke gemakkelijk vermenigvuldigd kunnen worden, mogen bewijzen, hoedanig het met de Aetiologie der Rotkoortfen in de Gefchriften gelegen zij, welke ons arme Empirici van het hoogst Natuurwifsgeerig flandpunt af, verlichten moesten. —

De Rotkoorts kan *onmiddelijk*, maar ook als het gevolg van andere ziekten ontstaan, zij is dan eens *Morbus primarius*, dan eens *Morbus secundarius*. 'Er zijn velerlei ziekten die in eene Rotkoorts overgaan, en daartoe kunnen bijdragen, dat de genoemde eigendommelijke ziekelijke betrekking in de *reproductien* daarvan het gevolg zij: hevige graden der *Synocha*, welke wij fomwijlen binnen eenige uren zelfs in eene Rotkoorts verwifeld zien, iedere andere koorts met zwakte, en met in het oogvallende mengings-veranderingen; de brand en ieder ander rottig bederf bij terughouding der Nageboorte, der Pis, of Drek-stoffen. In al deze gevallen wordt intusfchen eene geheel bijzondere, grootendeels onbekende vereeniging van ongunstige omftandigheden gevorderd, wanneer eene Rotkoorts werkelijk ontstaan zal; want wanneer hier eene hevige *Synocha* reeds

in de eerste uren eene Rotkoorts wordt, zoo bestaat 'er toch eene andere welligt nog hevigere, welke binnen meerdere dagen dezen overgang niet doet; wanneer hier bij wezenlijke rotting in of aan het ligchaam, eene Rotkoorts onmiddelijk en onvermijdelijk volgt, zoo gaan 'er toch andere ledematen door de versterving verloren, en daarbij blijft voor het overige het ligchaam gezond. Men kan het daarom onze Voorvaders niet ten kwade duiden, wanneer zij eene bijzondere gesteldheid of neiging tot rotting, *proclivitas ad putredinem*, in het ligchaam aannemen; want wanneer zij duizend menschen, die zonder eenige verdere gevolgen, met eene naald in den vinger steken, bij eene eenvoudigen, maar ook zoo onbeduidenden steek, plotseling niet alleen den vinger, maar de geheele arm op het hoogst aangedaan word, bij eene even zoo snel bijkomende Rotkoorts, dan zullen 'er immers hierbij geheel andere voorwaarden, voor zulke ongewoone, grootę gevolgen uit zulk eene kleine oorzaak, aanwezig zijn? De voorwaarden leggen ontegenzeggelijk in eene bijzondere betrekking der Herscheppingen, welke wij echter niet naauwkeuriger kennen. Alle eenvoudige oorzaken, uit welke men de Rotkoorts pleegde af te leiden, stellen zulk eene betrekking vooruit, welke in de meeste gevallen een voort-

brengfel van de vereeniging van meerdere fchadelijke invloeden is.

Onder dezen rekent men derhalven, eene heete, vochtige natkoude lucht, vooral wanneer zij door de uitvloeifelen van rottige, plantaardige en dierlijke zelfftandigheden bedorven is. Ja wij vinden ook de Rotkoorts vooral en in hare hoogfte graden, in heete klimaten, ook na aanhoudende nevelachtige, nat koude winters, aan lage, vochtige en moerasfige plaatfen, aan moerasfige ftilftaande Waters, na Overftromingen en Veldflagen, in Gevangenifen, Gasthuizen, op Schepen en in Legers, in de engfte onreine Straaten, in de Hutten der armen enz. — Geheel verkeerd is het, wanneer men, bij voorbeeld, de hitte op zich zelve, als eene toereikende oorzaak voor de Rotkoorts befchouwt; de mensch toch kan zeer hooge graden van dezelve zonder nadeel doorftaan, ook heeft men nimmer gehoord dat de gezonde, krachtvolle Natien onder de Linie veel met Rotkoortfen te worstelen hebben; alleen menschen in Europa geboren en geleefd hebbende, die zich aan die luchtftreek blootftellen, ongelukkige Negers, die men in heete onruime Scheepsholen geweldig opeenpakt, deze worden zoo ligt het flagtoffer dezer
ziek-

ziekte. Even zoo verkeerd is het, wanneer men de Rotkoorts onbepaald van uitwafemingen van rotachtige stoffen afleid, daar wij menschen aantreffen die hun geheel leven in zoodanige uitwafemingen doorbrengen, en daarbij gezond blijven en oud worden.

Bedorve, verrotte, weinig voedende spijzen, en hongersnood; het nuttigen derhalven van bedorven Vleesch en Visch, van het Vleesch van zieke Dieren, van bedorven Meel, van onzuiver, rotachtig Water en dergelijken, geven aanleiding tot Rotkoorts. Van hier zien wij altijd dezelve na voorafgegaan slegt gewas, duurte, langdurige belegeringen enz. ontstaan. Hoe zeer al deze oorzaken de *vegetatien* en mengingen in ons ligchaam veranderen, leert niet slechts de Theorie alleen, maar wij zien zulks het klaarblijkelijkst bij het Scorbut bewaarheid, dat onvermijdelijk uit al deze bronnen ontstaat. Proefnemingen leeren wijders dat enkel rijkelijk gebruik van Vleesch, zonder eenige bijvoeging van plantenvoedsel, onzen Organismus een hooger karakter geeft, dat het in de dierlijke stof gemakkelijker daaropvolgende mengings-veranderingen voorbereid, en op het laatst wezenlijk eenen toestand voortbrengt, die zeer

gelijkende is aan dien van het Scorbut. Dat echter ook onder al deze omstandigheden, de wezenlijke uitbarsting eener Rotkoorts nog geheel bijzondere betrekkingen vooraf vordert, leert de ondervinding, volgens welke menschen die zich aan het volkomenst dieet uit Vleesch bestaande, bij het dagelijksch gebruik van rottig Vleesch en Visch, evenwel gezond gebleven zijn.

Dit geldt ook van de nederdrukkende Hartstogten; van kommer, zorgen, vrees, treurigheid zoo wel als van de overspanne inspanningen des ligchaams en der ziel, van het gebrek aan slaap enz. Terwijl zij de krachten uitputten, geven zij tot ligtere, door andere invloeden voorbereide mengings-veranderingen aanleiding! In dit zelfde opzigt kan ook ieder verzwakkend verlies van vochten, iedere sterke bloedsstorting, ieder verzwakkend purgeeren, iedere zaadverspilling tot de verwijderde voorwaarden eener Rotkoorts behooren.

De beet van ratel, bril en van andere vergiftige Slangen van heeter luchtstreken, plaatst het ligchaam ongelooflijk snel, binnen weinige minuten, in den hoogsten graad van dien toestand, dien wij in de
Rot-

Rotkoorts waarnemen; in het gebeten deel wordt spoedig verfterving bespeurt, en onmiddelijk na den dood is het ligchaam in den hoogsten graad van oplossing en rotting; alle vergiften, alle geneesmiddelen, welke de verduwing en *reproductie* in eenen hoogen graad beledigen, voeren dien toestand gemakkelijk aan, gelijk wij, onder anderen, bij de langzame vergiftiging des Kwikzilvers zien, welke eenen met het Scorbut geheel overeenkomenden toestand verwekt. Vooral moeten hiertoe de *Contagia* en *Miasmata* gerekend worden, die als de bepaaldste, beslissendste oorzaken der Rotkoorts zijn te beschouwen. Hier geldt aangaande derzelve werkzaamheid, hetgeen ik in mijn Werk *over de Zenuwkoortsen*, Bladz. 12, opgegeven heb. Het is niet slechts het *Contagium* der Pest van het Oosten, noch het *Miasma* der geele koorts, noch dat, wat zich, zoo als bekend is, in het ligchaam van iederen aan Rotkoorts ziek-leggenden, ontwikkelen kan, wat wij tot de bewezene oorzaken der Rotkoorts rekenen kunnen, maar ieder *Contagium*, ieder *Miasma* behoort daartoe. Zijn Epidemische betrekkingen, die des dampkrings, zijn andere algemeene of bijzondere omstandigheden, de ontwikkeling eener Rotkoorts gunstig, dan kan een besmettelijke *Catharrhus*, dan

kan de besmetting der Pokken, der Mazelen, der Scharlakenkoorts, de dierlijke *vegetatien* zoodanig aantasten, dat zij hooge graden der Rotkoorts ontwikkelen. Zulke Epidemien der Scharlakenkoorts, zijn nog in een versch aandenken. Tot de bekende waarnemingen van rottige Pokken wil ik hierbij twee hoogst merkwaardige voegen. In den omtrek van *Thuringen* heerschte in de laatste helft des jaars 1788 en in de eerste van 1789, eene allergunstigste besmetting der Pokken, welke zich zeer langzaam verspreide. Op geene plaats bevonden zich immer vele zieken bijeen, maar allen werden den een na den anderen overvallen. Even zoo langzaam verbreidde zich de ziekte van de eene plaats tot de andere. Ik heb nimmer ondervonden, dat een kind gestorven was, behalven de zoodanigen, die te voren reeds zeer ziekelijk geweest of soms zeer verwaarloosd waren. Aan een rottig kenmerk der Besmetting was, vooral bij der strenge koude van dien winter, niet te denken. — In een huis bevonden zich twee kinderen van vijf en zeven jaren, die beiden, zedert eenigen tijd, de schurft hadden gehad. Den 5den Februarij, toen men het jongste aan de Pokken gestorven kind ter aarde had besteld, kwam ik voor het eerst in dit huis. Men zeide mij, dat bij het gestorven kind

de Pokken behoorlijk waren te voorschijn gekomen , dat zij in de eerste dagen een goed voorkomen gehad hadden ; allengs waren sommige blaauw en zwart van kleur geworden , hadden eene bloedige stof in zich bevat , en door de neus , de ooren , de urin en den stoelgang was 'er bij het kind veel bloed verloren. Na den op den 13den dag daarop volgenden dood , had men hetzelfde om den walgelijken stank spoedig moeten begraven. Zulk een geval der kwaadaardigste Pokken , was bij deze zoo alle goedaardigste Besmetting , bij eene epidemische gesteldheid , welke niets minder dan rotting begunstigde , geheel iets ongehoords , vooral op die plaats zoodanig geen was 'er te voren voorgekomen , werd ook naderhand niet bemerkt , het volgende uitgezonderd.

Het oudere kind namelijk , bij hetwelk zich tegelijk de schurft vertoonde , had op dezen dag het eerst over de gewoonlijke toevallen , die de Pokken voorafgaan , geklaagd. Na den middag volgde eene hevige braking , welke het kind geene tien minuten na elkander rust liet , maar onafgebroken tot in den nacht voortduurde , wanneer dezelve eindelijk na het wrijven met *Aromatica* , daar waar de zitplaats

der

der maag is, eenigzins verdween. Hitte en onrust waren onbeschrijflijk.

Reeds op den volgenden kwamen de Pokken ten voorschijn, welke een zeer bleekrood, sommige een blaauw en zwart uitzigt hadden; de laatste kleur namen allengs meerdere aan. De zieke lag in eene bestendige hitte, dronk onophoudelijk, en bij de aanraking werdt men de zoogenaamde bijtende hitte gewaar. — De schurft werd droog, en slechts korsten bleven zichtbaar.

Den volgenden dag, den 17den Februarij, ging 'er veel bloed met de urin verloren. Onder de zeer misvormige Pokken, vermengde zich Gierstuitslag. Vele Pokken bevatteden een helder weiachtig vocht, vele zuiver bloed.

Den 18den en 19den was de bloedlozing door de urin steeds heviger: alle toevallen eener rottige oplossing der vochten vermeerderden; den laatsten dag overleed de zieke.

De beste middelen in deze gevallen, waren hier niet in staat, iets uit te rigten, zelfs de zoo hooggeroemde

de

de *Aluin*, welke ik in de mogelijkst sterkste graden voorschreef, scheen de oplossing en rotting der vochten niet in het minst te wederstaan.

Van waar in dit enkele geval, deze zoo groote spoedig ontstaane graad van mengings-veranderingen? — Ik heb zulk eenen bloedvloed uit de blaas, onder de grootste *colliquation*, naderhand niet weder gezien. —

Een huisgezin had op verscheiden tijden reeds vijf kinderen aan boosaardige Pokken verloren, twee andere bijna volwasfenen, door diepe naden zeer geschonden, hadden daarvan hardnekkige gebreken der oogen en benaauwdheden op de borst behouden, en stierven daarna ook, de een aan teering, de ander aan den buikloop. De twee jongste kinderen van drie en vijf jaren, waren van de Pokken nog bevrijd gebleven, toen zij in den jare 1800, zouden ingeënt worden. Beide kinderen schenen, eenige spoor uit-uitgezonderd van eenen aanleg tot de Engelsche ziekte, volkomen gezond, en ongewoon bij zoo menig eene ondernomene inënting ergens eenig belangrijk ongeval gewaar te worden, werd ook hier de inënting met gewoone Pokstof, — want de Koepokken-inënting,

ting begon toen eerst hare weldadige eigenschap te verspreiden — onder de behoorlijke voorzigtigheid bewerkt. Maar welk een gevolg! De aanstekende stof maakte, gelijk in de eerste dagen, vooral op het oudste kind, eenen zoo hevigen indruk, dat eene ongewoon sterke koorts daarvan het gevolg was, en de wonden der inënting in eenen zoo hoogen graad ontstoken werden, dat de geheele arm daardoor ingenomen en gezwollen was. De ontstekingsroodheid had eene verdachte purper kleur, en reeds voor de uitbarsting der Pokken, stonden de wonden in volle ettering, — maar de etter bestond uit een, met bloed vermengd, dun vocht, en de randen der spoedig en zich ver uitstreckende zweren werden zwart. Tallooze ineenloopende Pokken, gelijk ik dezelve na eene inënting nimmer gezien had, braken bij beiden kinderen door, en schenen ook onder de geheele medewerking der kunst, welke hier mogelijk was, tot eene goede ettering te komen; intusschen toonden de purperkleurige kring, het zwarte ingevallen middenpunt, 't welk hier en daar eenen Pok bekwam, en de in evenredige hevigheid voortdurende koorts, de grootheid des gevaars aan. In 't kort, beide kinderen stierven onvermijdelijk na den negenden dag; zij zijt de eenigen, welke ik immer door de inënting verloor

ren heb. De lijkopening deed ons bij beiden reeds zeer gewigtige Organifche gebreken in de ingewanden van den onderbuik ontdekken, intusfchen moest hier toch eene geheel eigene betrekking ten grondslag leggen, onder welke eene anders in duizende gevallen zoo ongevaarlijke aanfteking, hier plotseling eenen zoo hoogen graad van verfterving aanbragt.

Uit alles, wat ik in het voorafgaande van het ontstaan, van de graden en zamenftellingen der Rotkoorts opgegeven heb, volgt, dat derzelve *duur* en *verloop* hoogst verfchillende zijn moeten. 'Er beftaan graden, welke zich snel ontwikkelen en binnen weinige uren dooden, maar ook anderen, welke zich tot negen, veertien, een - en - twintig, en zelfs nog *nee* dere dagen uitftrekken.

De *uitgangen* der Rotkoorts hangen deels van de eigendommelijke gebreken der Herfcheppingen, deels van de graden en de overige betrekkingen der Vaatkoorts, deels ook van andere ziekten af, met welke zij vermengd is. Bij den overgang in gezondheid, moest de koorts niet alleen ophouden, maar, wat hier de hoofdzaak zij, de gebreken in de mengingen moesten volkomen opgeheven worden, zoodat zij weder

der in volkomene normale betrekking terug traden: Dit geschied altijd van trap tot trap, en onder het zeer langzaam terugkeeren der Spierkrachten, en der volkomenheden in de gevoeligheid. De veelvuldige verschijnselen, welke wij in het tijdvak der genezing waarnemen, zijn zweet van velerlei kleur, reuk en andere eigenschappen, urin met troebelheid en velerlei bezinkfel, *bubones*, bloedzweren, zwering der *parotis*, doofheid, chronische huiduitslagen. In welke betrekking deze verschijnselen tot de genezing staan, kunnen wij nauwelijks bepalen, intusschen schijnen zij in eene ziekte met zulke groote mengings-veranderingen, waar in de Bewerktuiging openlijke Scheikundige procesfen voorafgaan en stoffen afgescheiden worden, niets minder dan geldende te zijn. — Andere ziekten, welke zoo dikwerf op Rotkoortsen volgen, bestaan gedeeltelijk in algemeene slepende zwakte, gedeeltelijk in langzaam voortgaande gebreken der menging en herschepping, welke zich als teering, *cachexie*, als de na Rotkoortsen zoo gewoone Gasthuiscachexie en dergelijken, vertoonen. — De dood kan uit zekere graden der Vaatkoorts, van een in het oogvallend lijden der hersenen, van den hals, der longen en van andere gewigtige werktuigen, van de grootheid der ziekelijke menging-ver-

anderingen, en van de zoo even genoemde naziekten afhangen. Daar prikkelbaarheid en gevoeligheid, in 't kort, het geheele dierlijke leven, het naast in de bepaalde menging der dierlijke stof, en in hare regelmatig voortgaande *vegetatien* en *reproductien* gegrond is, zoo moet dit leven noodwendig de stof verlaten, zoo dra zijne voorwaarden, welke in deze menging opgesloten liggen, worden opgeheven. 'Er bestaan echter graden van den, boven beschreven, zogenoemden rottigen toestand, bij welken de onderhouding des levens onmogelijk worden moet, en waar die stof onwederstaanbaar onder die wetten valt, welke in de doode Natuur gelden.

Ik besluit dit geschrift met eenige aanmerkingen over de *genezing* der Rotkoorts, zonder evenwel alles te willen uitputten of te beoordeelen, wat men in oude en latere tijden over dit moeilijk onderwerp gezegd heeft. Zoo zeer de verwarring en tegenpraak in de Ziektekunde dezer ziekte, van ouds af, gewoed hebbe, even zoo was het ook, en nog erger, met de Therapie gelegen. De grond dezer verwarring legt, deels in de zoo verschillende voorstelingswijze van de natuur der ziekte, deels in het verwaarloozen van het groot onderscheid, hetwelk

hier tusfchen de Vaatkoorts en de eigendommelijke gebreken in de mengingen plaats heeft, gedeeltelijk in de wankelende meeningen van de werkingfwijze en de geneeskrachten der zoogenaamde rottingwewende middelen. Zoo zeer de Rotkoorts ontegenzeggelijk eene eigendommelijke ziekelijke betrekking in de mengingen en *vegetatien* vooruitftelt, zoo kan zij klaarblijkelijk alleen door zulke middelen genezen worden, welke in die dierlijke mengingen ingaan, en derzelve gebreken verbeteren. Dit bewijst ons openlijk de eenvoudige rottige toefland bij het Scorbut; waarmede helen wij dit? Immers daardoor, dat wij in de plaats der flechte lucht en voedingsmiddelen die hetzelve verwekten, betere ftellen? Hier helpt geen geneesmiddel, het moge volgens onze Schooltaal opwekken of verzwakken, of deze of gene afmeting vorderen; maar alleen eene zuiverder, warmere lucht en goed voedsel, dat in een beter bloed verwiffeld kan worden, zijn het, die bij nog beftaande verduwingskrachten, het Scorbut in zijne geneesbare graden, alleen kunnen genezen. Van deze zelfde zijde, dit ligt openlijk in de Natuur der zaak, moest ook de Rotkoorts genezen, gelijk ook de haar ten grondslag leggende gebreken in de mengingen der dierlijke ftof, verbeterd worden. Hoe
groot

groot zijn echter de zwaarigheden, die zich tegen dezen eisch stellen. Vooreerst kennen wij de stoffen nog in het geheel niet met zekerheid, welke wij eigenlijk hier in de zieke mengingen en herscheppingen moeten brengen, om dezelve te verbeteren; en dan nog zijn bij deze Rotkoorts, vooral bij alle hoogere graden, de verduwings- en *assimilatie processen* zoo zeer beledigd, dat het niet aan onzen willekeur staat, de *vegetatiën* naar welgevallen te veranderen. Juist dit is bij deze ziekte eene zoo ongunstige omstandigheid, dat het van deszelfs menging beroofd bloed voorzeker iedere bron is afgesneden, waaruit het zich herstellen konde, om tot alle Scheikundige processen in het ligchaam, de noodige stoffen af te geven; daarom gaan juist het eens aangevangen bederf zoo onophoudelijk voort, zonder dat wij het zelfs op eene dadelijke wijze in staat zijn te beperken. Eene gelukkige zamenloop van omstandigheden, welke wij voor het grootste gedeelte nog niet kennen, behoort daartoe, wanneer de Natuur zelve die grenzen vinden, en allengs tot de *normale* mengingen terugkeeren zal.

Voorzeker hebben alle geneeswijzen, welke men tegen de Rotkoorts heeft aangewend, deels op her-

stelling der krachten , deels op vermindering der Vaatkoorts , welke hier eene bijzaak is , betrekking. Maar hoe zullen wij daar de krachten herstellen , waar derzelve eerste grond-aanlagen , de bepaalde menging der dierlijke stof , vernietigd is ? Welk zoogenaamd versterkend of prikkelend middel , kan eene spier kracht geven , welke zijne inwendige voorwaarden daartoe , die in bepaalde menging en bewerktuiging opgesloten liggen , verloren heeft. Dit alles kan alleen langs den weg eener verbeterde *vegetatie* geschieden ! Met de Vaatkoorts , zijn wij bij iedere Rotkoorts in de grootste verlegenheid , maar wat kan onze kunst , bij gebrek van alle specifieke tegenstellingen , daarbij uitwerken ? Niets verder dan eene verzwakkende of eene prikkelende geneeswijze aanwenden ; de eerste vermindert de koorts , verzwakt de zamentrekkingen in de slagader ; de tweede vermeerderd dezelve , versterkt en vermindert de zamentrekkingen van den pols , word sneller , de hitte grooter , enz. Beide gevolgen zijn , met opzigt tot het hier plaatshebbend hoofd gebrek , ten hoogsten nadeelig. Alwie in eene Rotkoorts verzwakkende middelen aanwend , die vermeerderd deze hoofdgebreken en vermoord zijne zieken , en des te zekerder , naarmate het gevolg verzwakkend was. Dit heeft

heeft de ondervinding reeds lang bevestigd. Alwie daarentegen de koorts door prikkelende middelen versterkt, die versterkt ook te gelijk en onvermijdelijk de Scheikundige procesfen in het ligchaam, en met de vermindering van den pols en de vermeerdering der hitte, nemen de mengings-veranderingen en het bederf spoedig de bovenhand. Alwat ieder huid-prikkel bij de Rotkoorts plaatselijk doet, dat hij namelijk ligt versterking verwekt, dat doen ook de algemeen verhittende prikkelende middelen; zij verminderen en vermeerderen de *colliquation*. De groote nadeelen eener prikkelende, verhittende geneeswijze bij de Rotkoorts, zijn daarom lang erkend. In het kort, bij alles, wat onze hier zoo onmagtige kunst ondernemen kan, vind zij in de eigendommelijke gebreken der *Reproductien*, in de beleedigde, afgezonkene procesfen der *vegetatien*, zwarigheden en hinderpalen, en zij kan zich slechts op eene zeer verwijderde wijze beroemen, dat zij Rotkoortfen geneest! —

Naar de verschillende voorstellingen die men zich van de naaste oorzaak der Rotkoorts vormde, (Bladz. 73 en 74) heeft men, uit dien hoofde, ook verschillende geneeswijzen dezer' ziekte daargesteld. Alwie

rotting in het Ligchaam , zelfs ook de minste , met reukbaren graad van dezelve aannam , die gebruikte tegen de Rotkoorts de zoogenaamde rottingwerende middelen , (*antiseptica*) waarvan men , volgens valsche besluiten uit verschijnselen in de doode Natuur , de zeldzaamste voorstellingen vormde , naar welke zij , op eene geheel eigene wijze , den voortgang der rotting wederstaan moesten. Het is immers nog geen twaalf jaren geleden , toen wij bij eenen beroemden Schrijver lezen moesten: *De rottingwerende kracht van den rook , leeren ons de keukenproeven genoegzaam ;* (want wie weet niet dat wij hammen en worsten rooken , en dat Hamburgerrookvleesch lang goed blijft zonder te verrotten!) *Men moet gelooven dat de Rook van aromatische zelfstandigheden bijzonder rottingwerend zijn. De Miasmata zijn rotzig. De ontwikkelde Koolstoflucht zal weinig schade aanbrengen , indien men te gelijk het uitgebrande rookvat wegneemt.* Uit zulke stellingen word als dan het besluit opgemaakt , dat het zeer nuttig is , de Kamers in Ziekenhuizen naauwkeurig met rook te vullen , die blijkbaar iederen zieken ten hoogsten tegenstaat , of op denzelfven onmogelijk zoodanig werken kan , als op een stuk Vleesch op den rookzolder. 'Er bestaan indedaad gelijke Keukenproeven,

ven, waaruit men ons de rottingwerende eigenschappen der Koortsbast en van zoo vele anderen meent te bewijzen. Ik heb mij bij andere gelegenheden daarover breedvoeriger uitgelaten. Het kan intusfchen mogelijk zijn dat menig een der zoogenaamde *antiseptica* op eene zekere wijze in de ziekelijke dierlijke mengingen invloed hebben en dezelve verbeteren, hetgeen in het bijzonder van de zuuren, van de looistoffe, en welligt van nog eenige andere stoffen, onder zekere bepalingen, geld; ook stellen de Verdedigers der specifieke rottingwerende middelen vooraf, dat zij zich daar het werkzaamst vertoonen, waar zij het meest worden afgescheiden. Maar van dit geheele proces weten wij niets af, en wat de hoofdzaak is, wij kennen noch de stoffen, welke wij in dat geval in de menging brengen moeten, noch de voorwaarden, onder welke deze gelukt of niet gelukt. Bij de betrekkingen der Rotkoorts, hebben wij geen verduwings, *assimilatie* of *reproductie* proces zoodanig in onze magt, dat wij de *antiseptica* in de werktuigen naar welgevallen kunnen laten afscheiden. Het is dus niet meer dan eene bloot empirische poging, wanneer wij de Rotkoorts door zoogenaamde *antiseptica* trachten te genezen, 't welk dikwerf mislukt.

Alwie, volgens eene onvruchtbare Opwekkings-theorie, de naaste oorzaak der Rotkoorts met het woord *asthenie* beteekend, word ook met zijne geneeswijze ligt tot staan gebragt, prikkelt en versterkt; hij vraagt of het de eerste, tweede of derde graad der zwakte zij, om denzelven tevens prikkelende middelen van den eersten, tweeden of derden graad tegen te stellen. Daarmede vermeerderd hij naar goedvinden de verminderde levenssterkte, en de gebreken der menging moeten dan van zelfs, gelijk het de schalen en de voorschriften der opwekbaarheid bewijzen, in orde komen. Zulk eene praktijk staat nog zeer verre onder de gewoone empirie, hoe wetenschappelijk zij zich aanstellen moge.

Alwie te weinig zuurstof in het ligchaam van den aan Rotkoorts ziek liggenden vind, — deze vergoed dezelve door zuren, welke reeds onze Voorvaders als *Condensantia* of *Coagulantia* bij de Rotkoortsen gebruikten. Daar onder al die middelen, welke men tot hiertoe tot verbetering van het zogenoemd rottig Bederf, aangewend heeft, en waarvan wij bewijzen hebben dat zij onder zekere bepalingen met voordeel in de ziekelijke mengingen invloed hadden, de zuren voorzeker de grootste opmerk-

merkzaamheid verdienen , zoo is het zeer te bejammeren , dat men ze onlangs zoo zeer tot een onderwerp van theoretische en koopmanfchappelijke fpeculatiën heeft , vernederd. Een geneesmiddel , dat zulk een lot wedervaart , komt daarna niet ligt weer in dat gebruik , zoo als het verdient ; dit leert ons de Gefchiedenis der geneeskunde , want het getal der onbevooroordeelden die aan deze fpeculatiën geen deel nemen , is altijd het kleinfte. Ik heb mij daarover voorheen duidelijker verklaard , gelijk ook over den zinneloozen ftrijd over de vraag , of de zuren verfterken of verzwakken ? De ziekte-gefchiedeniften door welke men in Duitschland en Engeland het nut der zuren bij de Rotkoortfen bevestigen wilde , zijn gedeeltelijk de elendigfte sprookjes , welke het juist daaraan ontbreekt wat eene flechts mogelijke Geneeskundige waarneming kenmerken moet. Ik wil dit , daar de meeste Duitfche Artfen in dit geval geen gekfcheren verftaan , door een echt Engelsch voorbeeld bewijzen. Gelijk bekend is heeft men wonderbare dingen van de *Gest van bier* verteld , welke haar Koolftofzuur zoo snel en met zulk een in het oogvallend voordeel aan het ligchaam van de aan Rotkoorts zieken afgeeft , dat zij daardoor dadelijk gezond worden. Ligt ge-

loovige Duitschers namen dit gretig aan, maar welke Ziektegeschiedenissen! „Ik werd, zegt een zeker *Doctr.* WATKINS, (*Samml. sur prakt. Aerzte*, 24 *Band*, S. 44.) op den 12den September bij eenen man van ongeveer 46 jaren geroepen, die aan eene galachtige Herfstkoorts ziek lag.” De zieke lag zonder beweging en gevoel: de pols sloeg bijkans 90 slagen in eene minuut, en was zwak en opgezet. De oogen van den zieken stonden open en volkomen strak. Alleen dan veranderden zij, wanneer men iets aan dezelve aanbragt, terwijl dan in dezelve gewoonlijke trillende beweging ontstond. Daar de mond geopend was, zoo kon ik zien dat de tong en de flokdarm met een donker gekleurd galachtig slijm bedekt waren. De uitwendige deelen des zieken waren koud, en het geheele ligchaam met een koud kleverig zweet bedekt. Van tijd tot tijd bemerkte men eene trilling en trekking in de spieren der armen en handen. Alle pogingen om den zieken tot rede te brengen, waren te vergeefs. De zieke was zedert 15 dagen ziek, en lag reeds 24 uren in den nu beschreven toestand. — Ik liet twee groote Spaansche Vliegpleisters aan de kuiten leggen, en den zieken alle twee tot drie uren een glas Madera wijn met eenig water ingieten; en in
dien

dien tusschentijd de *Tinct. Cort. Peruv.* met eene *Tinct. Aromatica* toedienen. Tien uren verliepen 'er, eer zich de geringste beterschap vertoonde. De zieke bleef altijd in dezen zelfden ongevoeligen toestand, behalven wanneer men hem, om hem den wijn te geven, in de hoogte tilde. Hij dronk den wijn zeer gaarne, wanneer men denzelven aan den mond bragt. Naar verloop van 24 uren werden de Spaansche Vliegpleisters verbonden, en de blaasjes doorgeknipt. Daar ik geene beterschap bespeurde, zoo bevond ik mij in geene geringe verlegenheid. Ik liet nu den mond en den flokdarm van den zieken met azijn en honig uitwasfchen, en hem alle drie uren een eetlepel vol gest geven. Tien uren daarna klaagde de zieke, daar men de Spaansche Vliegpleisters op nieuws verbond, over pijn, en sprak van zijnen naderenden dood. Hij bemerkte echter nimmer mijne komst, en kon op de hem voorgestelde vragen geen antwoord geven. Zijn pols was langzaamer en voller dan te voren, de huid warm en de oogen stonden levendiger. Ik liet den zieken des avonds een verdoovend middel geven, hetwelk hem eenen goeden slaap bezorgde. Den volgenden morgen vond ik hem in het bed overeinde zitten. Zijn pols deed nu ongeveer 70 slagen in eene minuut.

Hij

Hij was vol, week en regelmatig, en 'er waren geen andere ziekelijke toevallen, als eenige zwakte, overig. Hij at eene goede hoeveelheid broodpap, hetwelk het eerst was dat hij fints drie dagen genuttigd had. Daar nu alleen de krachten te ondersteunen waren, zoo liet ik met de *Tinct. Cort. Peruv.* met wat wijn voortvaren, en schreef eene voedende diëet voor. Ik liet hem door zacht afvoerende middelen, door de Senebladeren openlijf houden. De beterschap volgde zeer spoedig en de zieke kon in drie dagen uitgaan. — Hier hadden wij alzoo van den eenen kant; twee groote Spaansche Vliegpleisters, zeer veel Madera wijn, Kina en Aromatische *Tincturen*, een verdoovend middel, waarschijnlijk *Opium*, — en aan de andere zijde een lepel gest. En dan word ons daarbij het sterke geloof gevergd dat deze gest geholpen zou hebben!

Alwie eindelijk bij de Rotkoorts eene ziekelijke magnetische of electricke betrekking vooraf bepaald, die vergeet deze voorafbepaling wanneer hij tot eene empirische optelling der geneesmiddelen komt, want hoe kan 'er tusfchen Kina, Zuren, *Acher*, *Moschus*, *Arnika*, *Kamfer* en dergelijken ergens eenige betrekking tot magnetismus of tot electriciteit

aan-

aangewezen worden; of hij verliest zich zelve in holle, niets beteekenende voorschriften, bij voorbeeld. *De middelen, welke aan de drie oogenblikken in de drie verschillende afmetingen beantwoorden, zijn het Nitrum, het Kwik en de Moschus. Gelijk het Nitrum de Longen, zoo roept het Kwik de Lever en de Moschus de Hersenen te voorschijn. Het Nitrum is de Slagader in de Aderlijkheid, het Kwikzilver, de Ader in de Aderlijkheid, de Moschus, de Ader in het Zenuwgestel. Al wat in het Bewerktuigd gestel tusfchen de Longen, de Lever en de Hersenen, de Slagader, Ader, en Zenuw invalt, beantwoord of meer aan het Nitrum, het Kwik of aan de Moschus en kan dezen toegeeeigend worden. — De (in de koorts) aan te wenden middelen zijn elkander niet tegengesteld, zij vormen gezamenlijk, van het Nitrum af tot de Moschus, slechts eene rei. Over het geheel blijfe ook bij den Synochus de Geneeswijze antiphlogistisch ook hier strekt zich de eenige poging daarheen uit, de ontsteking weg te nemen, en aldus kunnen ook alle werkzame middelen in den Synochus, van Braakwijnsteen af tot Muskus toe, slechts antiphlogistica zijn. De zuivere Putrida, deze ontstekings-toestand der Aderlijkheid, moet, gelijk alle overige ontste-*

kin

kingen, antiphlogistisch behandeld worden. Alleen de specifieke gesteldheid der ontsteking vordert hier, gelijk overal, specifieke geneesmiddelen. Wat in de Synocha het Nitrum uitwerkt, werkt bij de Putrida (de Rotkoorts) de kamfer, de Schaal der geneesmiddelen begint met Spiritus Mindereri, doorloopt de Arnica, de Serpentaria, de kamfer en de Naphtha. Zij roepen de aderen te voorschijn; het hangt dezen van derzelve graad van Cohæsie af. De geneeswijze is (bij den Tijphus) de zuivere antiphlogistische. Het antiphlogistisch middel is dus hier de Moschus! Ik zoude wel mogen zien hoe men uit deze redeneringen eene juiste geneeswijze der Rotkoorts zou kunnen afleiden. Het geheele inzicht, dat het hier alleen op wegneming der ontsteking in de Aderen aankome, is valsch, want alles hangt in de Rotkoorts, van de verbetering der ziekelijke mengingen af. En wie bewijst mij ook slechts met eenigen grond dat het nut van de Kamfer, der Moschus, enz. bij de Rotkoorts daarvan alleen afhange, dat zij eene voorgewende ontsteking in de Aderen ontbinden.

In Engeland, waar men voor weinige jaren openlijk niets meer dan eenige lepels Biergest behoefde

om bij Rotkoortfen van den hoogften graad, de zieken binnen weinige uren te redden, prijst men thans niet slechts in de Rotkoorts, maar in alle koortfen zonder uitzondering, het begieten der zieken met koud water (*), tot een gelijk doel aan.

Voorzeker is dit een groot middel in zulk eene ziekte, waar de maag hare ontvang-vatbaarheid voor geneesmiddelen verloren heeft, waar de uit haar uitgaande herstellings-procesfen vernietigd zijn, en waar de huid alleen ons overig blijft, van welke wij op de levenswerkzaamheden en op de *vegetatien* in het Bewerktuigd Gestel kunnen werken. Al wat ik van het gewigt der huidprikkelers bij de Zenuwkoortfen gezegd heb, geld in zijnen geheelen omvang vooral ook bij de Rotkoortfen, en ervarenne Artsen hebben eenparig alhier koele omslagen uit goeden wijn, wijnazijn, kamferazijn, aromatifchen azijn, stovingen uit welriekende kruiden op den onderbuik aanbevolen, zoo wel om de koorts te matigen, als om de mengings-veranderingen in de vochten tegenstand te bieden. Deze uitwendige middelen doen, ge

(*) J. CURRIE *uber die wirkungen des kalten und warmen Wassers als eines heilmittel in Fieber, etc. Aus dem Engl.* Leipzig, 1801, 1807. 2 theile, 8.

gelijk ik dikwijls gezien heb, meerdere diensten dan de inwendige, welke dikwijls in eene volle maag komen, en mogen dus bij geene Rotkoorts verwaarloosd, of zelfs niet ten tijde van het grootste gevaar weggenomen worden. Derzelve werking berust voorzeker niet slechts daarop, dat zij door hunnen indruk de werkzaamheden der huid veranderen, en daardoor eenen voordeelligen invloed op de algemeene prikkelbaarheid en gevoeligheid oefenen, maar zij gaan voorzeker in de dierlijke mengingen in, en verbeteren die eigendommelijke ziekelijke betrekking, welke den grondslag der Rotkoorts uitmaakt. Dit geldt in het bijzonder omtrent de zuren, en ik zou zelfs bij grootere toeneming der *colliquatien*, genoegzaam verdund zwavel, zoutzuur, in verbinding met *Aromatica* tot koude omslagen verkiezen. Al deze middelen schijnen mij op verre na werkzaam te zijn dan het enkele koude water, bij hetwelk wij hoofdzakelijk alleen op den indruk der koude om de levenswerkzaamheden eene andere stemming te geven, veel minder echter op het dadelijk ingaan van werkzame stoffen in de dierlijke *vegetatien*, waarop het hier vooral aankomt, rekenen kunnen. Ook behooren wij niet te vergeten dat de waarnemingen van CURRIE, waaraan de kritiek in het algemeen zoo veel,

te berispen had voor het grootste gedeelte bij personen uit de lage klasse des volks genomen zijn, welke in Engeland met dat de vocht veel vertrouwelijker omgaan dan wij bij onze meeste duitfche zieken vooronderstellen kunnen.

Ik wil nog eene andere geneeswijze der Rotkoortfen, der *Typhus* in het algemeen, opgeven, welke men zedert eenige jaren uit Engeland ons even zoo zeer aanprijst, en hare nuttigheid even zoo bondig door ziekte-geschiedenisfen bevestigt, als de grootste geneeskrachten der biergest, en het begieten met koud water. HAMILTON (*), die in zulke veelvuldige gevallen, waar de Geneesheeren dezelve eenparig verwerpen, sterke purgeermiddelen geeft, bij voorbeeld, in de Scharlakenkoorts, in den *marasmus*, *tetanus*, geneest door dezelve ook de Rotkoorts. Hij schrijft *Calomel*, *Falappa*, *Aloes*, *Onzijdige Zouten*, *Senebladeren* en dergelijken voor; de zieken purgeeren daarvan, en zijn, wanneer wij de medegedeelde ziekte-geschiedenisfen geloven zullen, binnen

(*) *Ueber den nutzen und die anwendung abführender mittel in fauligen und nervenfiebern; in der Sammlung auferlesener Abhandlungen für Prakt. Aerzte. 24 Band, S. 483.*

nen weinige dagen gezond. Leert ons de geschiedenis der Geneeskunde niet welke misgrepen, welke ondoelmatige, elkander tegensprekende geneeswijzen der Artsen, het zieke ligchaam onder zekere omstandigheden verdragen kan, zonder daardoor te gronde te gaan, dan zullen deze stellingen doorgaans onbegrijpelijk zijn. Ik meen dat men vele eenvoudige geschiedenissen bijeenbrengen kan, dat menschen van eene aanmerkelijke hoogte afgestort zijn, zonder beschadigd te worden; dan zal men daaruit, dat deze enkele personen gelukkig het leven daarvan afbragten, het nut van de nederstorting in het algemeen, wel willen bewijzen? Alle ondervindelijke Artsen zeggen cenparig dat Purgeermiddelen bij de Rotkoortsen schadelijk zijn; de Theorie biedt onomstootbare gronden aan dat zij schadelijk moeten wezen, de oppervlakkige waarnemingen van eenen Engelschman, zullen, naar ik hope, deze gronden hunne kracht niet ontnemen, gelijk ik ook niet twijfel dat HAMILTON onder de ligtgeloovigen Duitsche Artsen zijne navolgers vinden zal.

Deze zoo verschillende geneeswijzen der Rotkoortsen, welke nog gemakkelijk door veelvuldige oude vermeerderd kunnen worden, bevestigen het zonder

allen tegenspraak, hoe zeer wij ook hier tot groove empirie vervallen zijn, en hoe zeer het ons aan vaste grondstellingen mangelt, om daarop eene verstandige geneeswijze te bouwen. Hoe kan het ook anders zijn, daar wij van de naaste oorzaken der Rotkoorts, de gebrekkige betrekkingen der *reproductie* zoo weinig weten. Alwie bij deze of gene handelwijze, eenen zieken binnen eenige weken allengs gezond ziet worden, deze zegge toch nimmer dat hij denzelven genezen hebbe. Wij kunnen niet meer doen, dan door geneesmiddelen die niet verhitten, noch de koorts van het Vaatgestel vermeederen, door *Arnica, Valeriana, Serpentaria, Angelica, Camphora, Aether, Moschus* (*), en dergelijken, de krach-

(*) Zeer gaarne bezig ik deze gelegenheid, om alhier eene door Doctor WARNEKROS in *Grijswoud*, mij minzaam medegedeelde waarneming aan te voeren, welke het groot nut der Moschus, en al wat ik daarvan in mijn vorig geschrift gezegd heb, voortreffelijk bevestigt: Hij schrijft mij: „Met wezenlijk genoegen heb ik uw Geschrift over de Zenuwkoortsen gelezen; gij zult het mij vergeven wanneer ik U daaromtrent deze aanmerking maake, dat de Moschus, ook zelfs na den negenden dag in groote dosis toegediend, zeer heilzaam is; ik had gelegenheid kortelings desaangaande een belangrijk geval waar te nemen, toen een zieke, eerst op den negenden dag, aan mijne behandeling werd toevertrouwd. Zijn vorige Arts had hem alle twee

krachten en werkzaamheden zoo veel mogelijk te onderhouden, door het inwendig gebruik der zuren en der koortsbast, de gebreken in de menging te verbeteren, ten minsten derzelve voortgang te stuiten, en, wat de hoofdzaak uitmaakt, de genoemde uitwendige middelen, zoo wel op de huid als in klijstereen in het darmkanaal, aan te wenden. Bij zulk eene handelwijze gelukt het als dan somwijlen, dat de ziekelijke mengingen en *vegetatiën* weder tot de betrekkingen van den gezonden toestand terugkeeren, hetgeen wij op eenen onmiddellijken weg en volgens openlijke kennis, nimmer bewerken konden. In eene zoo gevaarvolle ziekte, waarin de onderhouding van het leven aan zulk

uren een half grein Moschus laten gebruiken, ik liet echter alle 2 uren vijf greinen toedienen, zoo dat de zieke tot den 15den dag, binnen 24 uren, zestig greinen bekwan; te gelijk gebruikte hij Naphtha, een sterk afkookfel van Kina tuschen beiden door, uiterlijke inwrijvingen en prikkelende klijstereen, welke zich vooral werkzaam vertoonden. Voor het overige moet ik hierbij opmerken dat alle teekenen eener naderende ontbinding aanwezig waren, als *Facies Hippocratica*, moeilijke slikking, vallende het ingenomene als of men iets in eene flesch giet, half opene oogen, bedwelnde toestand, peesopspringingen, vlokjeslezing, een kleine trillende pols, koud zweet, in het algemeen, alle *indicia moris*; hier waren alleen de sterkste prikkelende zoo wel in als uitwendige, dienstig; binnen vijf weken heb ik dezen man hersteld, zoo dat hij zijne bezigheden op nieuws verrichten kon."

zulke teedere en onbekende draden hangt, komt het daar zeer veel op aan, dat men niet te veel doet, op dat wij deze draden door te groote werkzaamheid niet verfcheuren (*). Ik wil daarover een onzer Voorvaders laten fpreken; hij moge bewijzen dat men in de voor ons walgelijke taal, gelijk zij voor eene Eeuw was, evenwel iets goeds en waarszeggen kon, dat ongelijk meerdere praktifche waarde heeft dan dikke Boekdeelen, waarin de Longen in de Longen, de Lever in de Lever, of de Hersfenen in de Hersfenen te voorfchijn geroepen worden. Een voormalig Geneesheer in Hongarijen, MOLLERS. (*Breslauer Sammlungen, Siebenter Versuch S. 39.*) fpreekt van de Hongaarfche koorts, berispt de eertijds aangenomene geneeswijzen en vervolgt als dan op deze wijze: „ en ik heb in mijne *praxis* van

20

(*) Het is eene daadzaak dat voorname, rijke Zieken, die de geneeskundige en andere hulp, in den grootften overmaat ondervinden, fpoediger aan Rotkoortfen fterven, dan armen, aan welke men zich weinig laat gelogen liggen. Men heeft het de flechtere lucht toegelchreven, die door deze laaften ingeademd word: ik ben overtuigd dat, behalven vele andere ongunftige omftandigheden, welke bij de rijken plaats grijpen, de overvloed aan hulp, hunnen veelvuldigen dood verborzaakt, terwijl bij de armen, de aan de Natuur mogelijke Geneezing: procesfen door geene grove aantasting der kunst geftoord worden.

20 jaren lang waargenomen, dat wanneer een Geneesheer in de genezing dezer en van andere heete koortsen wel varen wil, hij meer eenen *Ministrum* als *Magistrum Naturae* zijn, en zijne *Consilia* en *Indicationes curativas* volgens de *Spontaneis decursibus harum Februm*, welke hij bij de Patienten die *Sine medico et artificio conualescunt*, waargenomen heeft, moet inrigten. Wanneer men dezen weg der Natuur, *secundum Temperamentum et alias individuorum circumstantias*, vlijtig en *constanti animo* in acht neemt, dan kan men voor het minst alle *enorme en confuse motus et gravia Symptomata* voorkomen, en den *decursum morbi* dragelijker maken, offchoon men te gelijk niet beletten kan dat bij voorbeeld, onder 10 patienten een of twee fomwijlen sterven kunnen. Men doe echter wat men wil, zoo behouden deze koortsen echter hunne *ordinaria tempora*, en duren *usque ad 11 et 14 diem et saepius 21*. Wil men deze *septenarios periodos* welke de Natuur *ad praescribendam morbi materiem* voorneemt, *dwingen* en veranderen, dan bevordert men den dood weldra der zieken, vooral wanneer men ze in den beginne niet *leniter* maar met *purgantibus Venaesectionibus* en *Sudoriferis* behandelt. Voorwaar, wanneer men eene *ziekte circumspecte* en *leni-*

ser behandelen moet, dan zijn het voorzeker dergelijke heete koortsen. — Na de laatste doorgestane pest *grasfeerden* in het jaar 1710 en 1711 door het geheele land de *febres acutae, malignae et contagiosae* zoo hevig op het land, dat in vlekken en dorpen voorzeker geen huis gevonden werd, waarin niet dergelijke patienten waren aantetreffen. Zoo vele *duizenden koortslidders* bevonden zich *Sine Medicis*, welke op het land niet te vinden waren, en werden toch voor het grootste gedeelte al eens *sine peculiaribus subsidiis artificialibus* gezond, *spontaneis solum solutionibus, tranquilla quiete et continentia*. Doch genoeg hiervan. *Deus secundum ineffabilem suam misericordiam misereatur hac in parte, quoque generis humani et afflictissimae Medicinae.* Zouden wij den laatsten wensch nog niet heden kunnen uiten? —

ZINSTORENDE DRUKFOUT.

Pag. 11 regel 2 staat bewerktuigde, lees bewerktuigde voortbrengfelen.

a a n h i e s i n u

V A N

B O E K E N,

VOOR DOCTOREN, APOTHEKERS, CHIRURGYNS, derzelver
LEERLINGEN, en andere Liefhebbers der Meng- en Scheikunde

welke leden in den Boekwinkel van

L O D E W Y K V A N E S,

In de Kalverstraat by den Heiligeweg, te *Amsterdam*,
afgeleverd worden, als:

K. G. HAGEN, Leerboek der Apothekerskunst, waarin alles
wat tot eene kompleete kennis der geheele Apotheek nood-
zaaklyk dient geweten te worden, met een algemeen Regis-
ter vermeerderd, waarby nog gevoegd zyn de nieuwe be-
namingen der meeste zamengestelde Geneesmiddelen, voorko-
mende in de *Pharmacopoea Batava*, en met een aanpryzend
Voorberigt door F. V. D. BREGGEN *Cornz.*, Med. Doct. te
Amsterdam, 1807. 2 deelen, gr. 8vo. f 7-5-0

HET is onnoodig de nuttigheid en algemeene graagte, waarmede dit Werk ont-
vangen is, te willen bewyzen. Negen uitgaven alleen in *Duitschland*,
kunnen zulks genoegzaam bevestigen; ook heeft de Kommissie van *Genees-
kundig Toezigt* voor *Amsterdam*, hetzelfde mede waardig gekeurd, om
het de Leerlingen aan te beveelen.

K. G. HAGEN, Onderwys in de Grondbeginselen der Apotheek,
Amst. 1801. gr. 8vo. f 1-16-0

S. F. HERMBSTADT, Katechismus der Apothekerskunst, of eerste
Grondbeginselen der Artzenymengkunde, vertaald door F.
M. LYNEN, Apotheker te *Amsterdam*, met een Aanhangsel
vermeerderd, gr. 8vo. f 2-8-0

J. B. TROMMSDORFF, Leerschool der Apothekers, of beknopte
Tafelen der Artzenymengkunde, ten gebruike der Leerlingen,
en der zoodanigen, welke zich voorbereiden tot het doen van
hun Examen, met Byvoegfels door C. G. REINHOUT, Chimist
en Apotheker te *Rotterdam*, *Rott.* 1809. in folio f 3-0-0

De Bataafsche Apotheek, *Amst.* 1801. gr. 8vo. f 4-6-0

E. STITZINGER, Bereidingen der Réagentia, in de *Pharmacopoea
Batava* voorkomende, met Aanmerkingen en Verklaringen
der Verschynselen, welke er by het Réageren plaats heb-
ben, voor beoefenaren der Artzenymengkunde, *Amst.* 1807.
gr. 8vo. f 0-12-0

NB. Dit Werkje dient voor de bezitters der *Pharmacopoea Batava*, en *Bataaf-
sche Apotheek*, daar het onontbeerlyk by behoort.

E. STITZINGER, Scheikundige Verhandeling, over het met Lood-
stof Bezwangerde Regenwater, of, Handleiding by de be-
proeving van hetzelfde, voor Geneesheeren en Artzenymeng-
kundige, *Amst.* 1807. gr. 8vo. f 0-12-0

P. VAN WERKHOVEN, Handboek der Scheikunde, voor Onge-
oefenden, *Utr.* 1809. gr. 8vo. f 2-10-0

P. VAN WERKHOVEN, Chemische en Physische Oeffeningen, 2 dee-
len compleet, gr. 8vo. f 6-0-0

W,

- W. HENRY, *Chemie voor beginnende Liefhebbers*, met Aanmerkingen van J. B. TROMSDORFF en A. YPEY, *Amst.* 1803. gr. 8vo. f 1-18-0
- A. YPEY, *Systhematisch Handboek der beschouwende en werkende Scheikunde; ingerigt volgens den leidraad der Chemie voor beginnende Liefhebbers*, door W. HENRY, om te dienen tot Opheldering en Uitbreiding van gemelde Werkje, 5 deelen, gr. 8vo. f 19-10-0
- Byvoegfels en Verbeteringen op hetzelfde, 2 deelen f 10-0-0
- SCHEIKUNDIGE Bibliotheek, bevattende de nieuwste ontdekkingen en verbeteringen, welke van tyd tot tyd gedaan zyn, waarin de voornaamste stukken door de eerste beroemde Geleerden in *Europa*, bewerkt zyn; als door VAN STIPRIAAN, LUISCIUS, FOURCROY, VAUQUELIN, MORVEAU, HASSENFRATZ, TROMSDORFF, VAN MARUM, VAN GEUNS, HAHNEMANN, PELLETIER, BERTHOLLET, VOGLER, en meer andere, *Amst.* 1807. 2 deelen, gr. 8vo. f 4-10-0
- LAVOISIER, *Grondbeginselen der Scheikunde*, mit het Fransch vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd door N. C. DE FREMERY en P. VAN WERKHOVEN, *Utr.* 1800. 2 deelen, met pl. gr. 8vo. f 8-0-0
- FOURCROY, *Scheikundige Wysbegeerte, of Grondwaarheden der Hedendaagsche Scheikunde*, *Amst.* 1799. gr. 8vo. f 1-2-0
- JACQUIN, *Leerboek der Algemeene en Artzenykundige Scheikunde*, gr. 8vo. Dit Werk, bevattende een volledig Leerstelsel van het gantsche vak der nieuwe Scheikunde, toegepast op de Artzenybereidingen, is van zeer veel nut voor Geneesheeren en Apothekers, 2 deelen f 3-6-0
- PLENK en BAKE, *Natuur- en Scheikundige Verhandeling over de Vochten des Menschelyken Ligchaams*, vermeerderd met eene verklaring der daarin voorkomende Scheikundige Konstwoorden, *Amst.* 1807. gr. 8vo. f 1-10-0
- PLENK, *Grondbeginselen der Scheikunde*, 1803. gr. 8vo. f 2-4-0
- CHAPTAL, *Grondbeginselen der Scheikunde*, met Aanmerkingen van N. C. DE FREMERY, *Amst.* 1808. 1ste deel, met pl. gr. 8vo. f 3-8-0
- KASTELEIN, *Chemische Oefeningen voor de Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen en voor Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in byzonder*, 1788. 3 deelen, gr. 8vo. f 9-10-0
- KASTELEIN, *Chemische en Physische Oefeningen voor Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen, en voor Apothekers, Fabrikanten en Trafikanten in 't byzonder*, *Leid.* 1797. 3 deelen, gr. 8vo. f 9-0-0
- KASTELEIN, *Beschouwende en Werkende Chemie*, *Amst.* 1788. 3 deelen, 4 stukken, gr. 8vo. f 12-4-0
- KASTELEIN en MEYER, *Scheikundige Proeven en Natuurkundige Verhandelingen*, *Amst.* 1778. 2 deelen, gr. 8vo. f 3-10-0
- DRIESEN, *Scheikundige Waarneemingen*, 1791. gr. 8vo. f 1-10-0
- LOOFF, *Nuttigheid der Scheikunde*, 1773. gr. 8vo. f 1-10-0
- GUYTON

- CUYTON-MORVEAU**, Middel om de Lucht te zuiveren, de besmetting te voorkomen, en derzelver voortgang te stuiten. Uit het Fransch, door A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *Leyd.* 1802. gr. 8vo. f 1-16-0
TIEBOL, Beredeneerde Latynsche, Fransche, Neder- en Hoogduitsche Naamlyst of Nomenclatuur der Scheikundige Verbindingen, volgens de nieuwste Scheikundige Theorie, *Gron.* 1806. gr. 8vo. f 1-16-0
NAHUIS, over het Phlogiston, of beginsel der Ligchamen, *Utr.* gr. 8vo. f 2-10-0
MACQUER, Bespiegelende Scheikunde, 1773. gr. 8vo. f 2-4-0
MACQUER, Beoefende Scheikunde, 1780, 2 d. gr. 8vo. f 4-10-0
APOTHEEK, (de nieuwe Britsche) behelzende de Bereidingen en Samenmengfels van de nieuwe Londonische en Edinburgsche Apotheken, 4 deelen, gr. 4to. f 8-0-0
ELZEVIER, groot Apothekers Woordenboek, vervattende de Voorchriften der samengestelde Geneesmiddelen, die in alle bekende Dispensatorien gevonden worden, enz. 2 deelen, gr. 4to. f 8-10-0
REMLER, Tafel van de hoeveelheid der oplosbaare Bestanddeelen welke uit de Gewassen, door Water en Wynggeest uitgetrokken worden, &c. *Delft* 1790. gr. 8vo. f 0-12-0
KNOOP, Sleutel der Latynsche Konstwoorden, welke in de *Botanie*, *Pharmacie* en *Medicynen* gebruikt worden, 1758. gr. 8vo. f 1-16-0
LEMERY, Woordenboek der enkele Droogeryen, *Amst.* 1743. met pl. gr. 4to. f 6-10-0
ETIQUETTEN, om op alle de Potten, Dozen, Vlessen, &c. in de geheele Apotheek voorkomende te kunnen worden opgeplakt, te zamen over de 500 stuks, zynde alle de nieuwe namen der Ingrediënten daar op gedrukt, met randjes. f 4-16-0
ZAKBOEK voor Genees- en Heelkundigen, inhoudende de Geneeskundige Staatsregeling van het Koninkryk Holland, te zamengesteld, ten diensten van de Kommisziën van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, als mede voor alle Professoren en Medicinæ Doctoren, Heel- en Vroedmeesters, Apothekers, Chimisten, Drogisten en derzelver Leerlingen, &c. Tweede, verbeterde en vermeerderde Druk, *Amst.* 1807. gr. 8vo. f 0-15-0
T. CAVALLO, Volledige Verhandeling over de Elektriciteit, in de Theorie en Praktyk, met proefneemingen, *Utr.* 1780. met pl. gr. 8vo. f 2-4-0
T. G. H. ROOSE, Handboek der *Physiologie*, of Natuurkunde van den Mensch, *Amst.* 1809. gr. 8vo. f 1-16-0
A. YERY, Handleiding tot de *Physiologie*, 1809. gr. 8vo. f 1-12-0
C. W. HUFELAND, Waarnemingen, Aard, Beloop en Toevallen der Zenuwkoortsen, met Voorredens van THOM. à THOMASSINE en F. V. D. BRUGGEN *Cornu.* 1809. 2 stukken kompl. f 1-15-0

- A. F. HECKER, Geneeskundige Theorien, Stelsels en Genees-
 wyzen der Artsen. Uit het Hoogduitsch, door F. V. D. BREG-
 GEN Cornz., *Haarl.* 1809. gr. 8vo. f 2-10-0
- A. F. HECKER, de Natuur en Geneeswyze der Rotkoortsen be-
 schouwd, en met Aanmerkingen vermeerderd over eenige ver-
 scheidenheden, verdelingen en Geneefing der Koortsen in het
 algemeen. Uit het Hoogduitsch door F. V. D. BREGGEN
 Cornz., *Amst.* 1810. gr. 8vo. f 1-8-0
- A. F. HECKER, de Zenuwkoortsen beschouwd, met Aanmerkin-
 gen over de Prikkelende, Versterkende en Verzwakkende Ge-
 neeswyze. Uit het Hoogduitsch door F. V. D. BREGGEN Cornz.,
Amst. 1810. gr. 8vo. f 1-2-0
- A. F. HECKER, over de Gonorrhoea of Druiper. uit het Hoogd.
 door J. W. KIRCHNER, *Amst.* 1804 gr. 8vo. f 1-10-0
- E. HORN, Bydragen tot de Beoefening der Geneeskunde. Uit
 het Hoogd. door A. MOLL, 1809. gr. 8vo. 1ste deel f 2-16-0
- BYDRAGEN tot Theoretische en Practische Geneeskunde, uitge-
 geven door het Genootschap: *Arti Salutiferae.* *Amst.* 1810.
 gr. 8vo. eerste Stuk f 1-6-0
- J. KÄMPF, over de Verstoppingen des Onderbuiks, en nieuwe
 wyze om dezelve zeker en in den grond te genezen, waarvan
 vyf-en-zestig Gevallen hier ten bewyze verstreken, geschikt
 voor Geneesheeren en Lyders. *Amst.* 1810 gr. 8vo. f 2-8-0
- J. J. PLENK, over de Ziekten der Kinderen, 1808. gr. 8vo. f 3-0-0
- J. J. PLENK, over de Ziekten van het Vrouwelyk Geslacht, *ib.*
 1809. gr. 8vo. f 2-4-0
- J. J. PLENK, Heelkundige Voorraad van Geneesmiddelen, ge-
 rangschikt en beschreven, naar derzelver Heelkrachten. Nieu-
 we Uitgave, aangeprezen door A. BONN, Hoogleeraar in de
 Ontleed- en Heelkunde, enz. 1808. 2 deelen gr. 8vo. f 3-0-0
- ☞ Dit Werk is een der leerzaamste van dezen geachten Schryver en onont-
 beeterlyk voor alle die zich in de Heel- of Geneeskunde willen oefenen.
- J. QUARIN & FALLOT, Aart, Kenmerken en Oorzaken van on-
 derscheidene Ziekten, benevens opgave der Geneesmiddelen
 tot Verbetering en Herstel derzelve; als over de *Beroerte,*
Vallende Ziekten, Hoest, Bloedspuwen, Tering, Aambors-
tigheid, Bloedbraking, Persloop, Geelzucht, Aambeijen,
Jicht, Voeteuvel, Venusziekten, enz. 1807 gr 8vo. f 2-4-0
- J. P. MICHELL, over de Oorzaken, Onderscheiding en Gene-
 zing der *Febres Catharrhales*, of Zinkingkoortsen, *Amst.* 1806.
 gr. 8vo. f 1-0-0
- J. MACQUET, *Pathologie*, of Ziektekunde, eene beschouwing
 van het Menschelyk Ligchaam in den Ziektenstaat. Met eene
 Aanprijzende Voorrede door J. E. DOORNIK Med. Doct., *Amst.*
 1808. 3 deelen, gr. 8vo. f 3-16-0
- T. a THIJSSINK en T. WHITE, over de Ziekte en Ontaarding der
 Waterzaten en Klieren, gewoonlyk *Struma* of *Scrophula* ge-
 noemd, *Amst.* 1807. gr. 8vo. f 1-5-0
- A. F. HEMPEL, Grondbeginselen der Ontleedkunde, *Haarl.* 1809.
 eerste Stuk, gr. 8vo. f 1-10-0

